

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET - NIKŠIĆ
- Master studije predškolskog vaspitanja -

Jelena Osmajlić

**PORODIČNE VEZE U ROMSKOJ ZAJEDNICI I OBLICI
BRAKA KAO ČINIOCI RAZVOJA DJECE PREDŠKOLSKOG
UZRASTA**

Master rad

Nikšić, 2022. god.

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET - NIKŠIĆ
- Master studije predškolskog vaspitanja -

Master rad

**PORODIČNE VEZE U ROMSKOJ ZAJEDNICI I OBLICI
BRAKA KAO ČINIOCI RAZVOJA DJECE PREDŠKOLSKOG
UZRASTA**

Mentor: Prof. dr Biljana Maslovarić

Kandidat: Jelena Osmajlić

Nikšić, novembar 2022.

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Jelena Osmajlić

Datum i mjesto rođenja: 05.12. 1998. godine u Beranama

Naziv završenog osnovnog studijskog programa: Studijski program za predškolsko vaspitanje i obrazovanje

Godina diplomiranja: 2020. godina

INFORMACIJE O MASTER RADU:

Naziv master studija: Predškolsko vaspitanje i obrazovanje

Naziv rada: Porodične veze u romskoj zajednici i oblici braka kao činioci razvoja djece predškolskog uzrasta

Fakultet na kojem je rad odobren: Filozofski fakultet UCG

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada: 19.07.2022. godine

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema: 22.12.2021. godine

Mentor/ka: Doc. dr Biljana Maslovarić

Komisija za ocjenu rada: Doc. dr Biljana Maslovarić, Prof. dr Tatjana Novović, Prof. dr Nada Šakotić

Komisija za odbranu rada:

Lektor: prof. Anđela Dedović

Datum odbrane

REZIME

Istraživanje je realizovano na uzorku od 80 ispitanika, pripadnika romske populacije iz gradova Nikšić, Podgorica i Tivat. Primarni cilj istraživanja je bio da se utvrde koje porodične veze i oblici braka dominiraju u romskoj zajednici i kakav je njihov uticaj na razvoj djece predškolskog uzrasta. U procesu dobijanja podataka korišćen je anketni upitnik, koji je sadržao pitanja otvorenog, zatvorenog i kombinovanog tipa. Nastojali smo da ispitanicima pročitamo svako pitanje i objasnimo šta se od njih traži.

Dobijeni rezultati su pokazali da kod Roma dominiraju neformalizovane porodične veze i vanbračne zajednice koje na dječji razvoj utiču kroz tradicionalno naslijeđene i stečene obrasce djelovanja. Takođe, rezultati pokazuju da romske porodične veze odlikuje kohezivnost i da su odnosi koji vladaju u njima nezavisni od spoljašnjih faktora, kao i da su kod Roma sačuvani običaji favorizovanja muških potomaka.

Rezultati dobijeni u okviru ovog rada mogu predstavljati bazu za realizaciju opsežnijih istraživanja. Na temelju toga, stekao bi se detaljniji uvid u porodične veze kod Roma i njihov uticaj na proces razvoja djece predškolskog uzrasta.

Ključne riječi: Romi, porodične veze, oblici braka, razvoj djece predškolskog uzrasta

ABSTRACT

The research was conducted on a sample of 80 respondents, members of the Roma population from the cities of Nikšić, Podgorica and Tivat. The primary goal of the research was to determine which family ties and forms of marriage dominate in the Roma community and what their influence is on the development of preschool children.

In the process of obtaining data, a survey questionnaire was used, which contained questions of closed, open and combined type. We tried to read each question to the respondents and explain what was being asked of them.

The obtained results showed that informal family relationships and extramarital unions are dominant among Roma, which influence children's development through traditionally inherited and acquired patterns of action. Also, the results show that Roma family ties are characterized by cohesiveness and that the relationships that prevail in them are independent of external factors, as well as that customs of favoring male descendants have been preserved among Roma.

The results obtained within this work can represent a basis for the realization of more extensive research. Based on this, a more detailed insight into family ties among Roma and their impact on the development process of preschool children would be gained.

Keywords: Roma, family ties, forms of marriage, development of preschool children

SADRŽAJ

UVOD.....	6
I TEORIJSKI OKVIR.....	8
1. PORODICA KAO ZNAČAJAN ČINILAC U RAZVOJU DJECE.....	8
1.1. Uloga porodice u vaspitanju djece.....	9
1.2. Mehanizmi porodičnog vaspitanja.....	11
1.2.1. Empatija.....	12
1.2.2. Identifikacija.....	12
1.2.3. Komponentne porodičnog vaspitanja.....	13
1.2.4. Uloga porodice u zdrastvenom i tjelesnom vaspitanja.....	13
1.2.5. Uloga porodice u intelektualnom vaspitanja.....	14
1.3. Porodični odnosi.....	14
1.4. Atmosfera u porodici i njen uticaj na dijete predškolskog uzrasta.....	16
1.5. Prethodna istraživanja.....	19
2. SPECIFIČNOSTI ROMSKIH PORODIČNIH VEZA.....	23
2.1. Funkcionisanje romskih porodičnih veza.....	25
2.2. Uticaj porodičnih veza romske zajednice na razvoj djece predškolskog uzrasta.....	26
2.3. Razvoj romske djece predškolskog uzrasta.....	29
II METODOLOŠKI OKVIR.....	31
1.1. Problem i predmet istraživanja.....	31
1.2. Cilj i zadaci istraživanja.....	31
1.3. Istraživačke hipoteze.....	32

1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja.....	32
1.5. Uzorak ispitanika.....	33
2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	34
ZAKLJUČAK.....	52
LITERATURA.....	54
PRILOG.....	58

UVOD

Smisao porodičnog vaspitanja jeste stvaranje uslova i podsticaja da se razviju svi potencijali djeteta do ličnog maksimuma, da se formira emocionalno stabilna, mentalno zdrava i socijalizovana ličnost koja će se ponašati u skladu sa društvenim vrijednostima i normama.

U porodičnom vaspitanju podrška ima velike efekte, naročito u prilikama kada se dijete koleba između različitih namjera i načina ispoljavanja. Time se ukorjenjuje sigurnost djeteta u uvjerenjima da su određena mišljenja i postupci dobri za njega i istovremeno prihvatljivi za relevantne osobe, porodičnu i socijalnu sredinu.

Mehanizmom podržavanja dijete se postepeno uvodi u društveno prihvatljiv sistem vrijednosti i ponašanja. Ono u konkretnim životnim situacijama uči da se odupre što mu se trenutno čini privlačno, a dugoročno je loše i za njega i ostale individue. Podrška je djelotvornija ako se ne izražava samo riječima, već i primjerenim ispoljavanjem. Ona je svojevrsna reakcija na shvatanja i ponašanja djeteta.

Sa povećanjem psihofizičkog uzrasta djeteta pedagoška vrijednost podrške roditelja uvećava se njenom fleksibilnošću i nenametljivošću. Njome se sve češće i u sve većoj mjeri ostavlja mogućnost da dijete i ne prihvati varijantu shvatanja i ponašanja koju porodica podržava. Poželjno je podržavanje djeteta da otvoreno iskaže svoj stav, a podržati ga ako je ispravan, čime se omogućuje proces osamostaljivanja i pojačava odgovornost djeteta u razvoju i samovaspitanju. (Ilić,2010)

Dijete od roditelja dobija osnove kulture i razvija navike i obrasce ponašanja (Dykstra, 2000). Postoje značajne razlike između porodičnog okruženja u većinskim grupama i onog u marginalizovanim grupama, kao što su Romi. Problemi Roma odnose se na njihov specifičan način života, nizak nivo obrazovanja, sveukupno siromaštvo, mali procenat stalno zaposlenih Roma i njihov život u neadekvatnim i nisko higijenskim standardima stanovanja (McKee, 1997). Romske porodice daju veći značaj muškoj djeci, nego ženskoj. Dakle, muška djeca češće pohađaju školu nego ženska. Romkinje prilično rano preuzimaju ulogu majke (Sepkowitz & Health, 2006). Zbog niskog nivoa obrazovanja, Romi nemaju dovoljan nivo znanja o potrebama djeteta i zdravstvenoj zaštiti.

Tokom protekle decenije i više, EU je sprovela niz ciljanih inicijativa za rješavanje socijalne isključenosti Roma (Bartlett et al., 2011). One su uključile okvir EU za nacionalne strategije integracije Roma do 2020. godine, pozivajući sve države članice da se pozabave nejednakošću Roma i nedostatkom integracije u ključnim oblastima politike, uključujući obrazovanje.

Ovim radom želimo da apostrofiramo uticaj porodičnih veza u romskoj zajednici i oblika braka kao činioca razvoja djece predškolskog uzrasta. Smatramo da je neophodno identifikovati porodične veze i oblike braka u romskoj zajednici i doći do saznanja kako isti utiču na razvoj djece predškolskog uzrasta.

I TEORIJSKI OKVIR

1. PORODICA KAO ZNAČAJAN ČINILAC U RAZVOJU DJECE

Položaj djeteta u porodici prije promjena koje su se zbile posljednjih decenija, najviše je bio određen ekonomskim uslovima, zatim demografskim, a bili su značajni i drugi faktori, kao što su razne ideologije i religije. Odnos prema djetetu karakterisalo je potiskivanje osjećanja roditeljske ljubavi, što je objašnjava prevelikom rizikom od patnje koju je mogao prouzrokovati njegov gubitak. Bila je popularna izjava da „ko voli, taj i kažnjava“, a izražavanje nježnih sjećanja prema djeci je smatrano kao loša priprema za život. Djecu je trebalo od malena čeličiti porodičnim vaspitanjem, u kome je njihova prirodna spontanost bila podređena strogim pravilima. Smatralo se da su ustanove nužno zlo i da je porodica normalna sredina za dijete do njegove šeste godine, odnosno da ga treba poslati u ustanovu samo onda kada porodica ne može da ga čuva.

Položaj djeteta u industrijskim društvima sasvim se promijenio. Pošlo se od djeteta kao beznačajnog bića koje oponaša svoju porodicu i od koga se zahtijeva da bude tiše i mirnije, da bi se stiglo do djeteta koje neograničeno vlada, do djeteta kao centra pažnje kome se namjenjuju najljepša osjećanja i koje se prihvata kao autonomna ličnost sa svojim osobinama i svojim pravima.

Posljednje decenije, kada su u pitanju razvijenije zemlje, karakterišu ekonomski prosperitet, povećana proizvodnja materijalnih dobara, i bolja socijalna zaštita i bolji stambeni uslovi, kao i smanjena stopa smrtnosti, posebno djece. Sve se to odražava i na odnos prema djeci, koja, bar, u tom pogledu, više ne predstavljaju teret. Osjećanja se manje potiskuju i prema djeci može da se ispolji više nježnosti jer je manji rizik da će se ostati bez njih. Osim promjena u ekonomskim i demografskim uslovima, izmijenjena je i kolektivna psihologija. Budući da se dijete shvata kao specifično pozitivno biće, roditelji počinju da mu posvećuju intenzivnija osjećanja nego ranije.

Navedene promjene, imaju dva sasvim različita uzroka. Jedan od njih je prihvatanje emocija i njihovog izražavanja zahvaljujući humanističkim naukama, posebno raširenom pojednostavljenom Frojdovom učenju. Shvatanje da je opasno potiskivati osjećanja postaje opšteprihvaćeno. Stare moralne i religiozne norme ponašanja bivaju zamijenjene novim – psihološkim i medicinskim normama, uporedo sa shvatanjem da se „normalno“ emocionalno sazrijevanje može uporediti s povećanjem težine ili visine. Prihvatanje emocije izmijenilo je i

načine izražavanja emocija. To se prvo odrazilo na odnos prema polnosti. Na primjer, masturbacija prestaje da bude glavni porok u pubertetu protiv koga se bore svi vaspitači, već se na nju gleda kao normalnu fazu koja će proći sama od sebe. Naglašava se i značaj ljubavi u ljudskim odnosima, što mijenja mnoge predstave o braku. U tom kontekstu treba posmatrati i evoluciju stavova roditelja prema djeci. Prije svega, uzajamno ispoljavanje nježnosti više se ne smatra sumnjivim ili nepoželjnim, a materinska i očinska osjećanja se uključuju u proces normalnog emocionalnog sazrijevanja. Kao vrhunac ove evolucije prihvata se mišljenje da ljudi imaju djecu zato što ih ona usrećuju. Sve to dovodi do značajnih novina u vaspitnim postupcima. Roditeljska vlast postaje manje kruta; oni žele privrženost svoje djece, a ne samo poslušnost, pribjegavajući lukavstvima, uvjeravanju, navođenju radije nego prisiljavanju. To znači da se roditeljski autoritet smanjuje, a ljubav među članovima porodice smatra se kao veoma važna za dječji razvoj. Odnosi između roditelja su manje formalni i intimniji, uz obostrano poštovanje i spremnost odraslog da se ponaša kao partner (Golubović, 1981).

1.1. Uloga porodice u vaspitanju djece

Od svih porodičnih uloga, najčešće su teorijski proučavane i empirijski istraživane uloge roditelja. Dublje su naučno rasvijetljene pedagoške funkcije majke nego oca. Uloge braće i sestara, nane i djeda, bližih i daljih rođaka, bile su dugo vremena zapostavljene. Vaspitnim aspektima tih uloga bave se studioznije pedagoški teoretičari i istraživači zadnjih decenija.

Majka ili odrasla osoba za koju je dijete snažno emotivno vezano (zamjena za majku) može biti razmatrana kao individua koja:

- daruje život djetetu,
- njeguje, hrani i vaspitava dijete,
- pruža ljubav djetetu i uči ga kako se voli i
- socijalizuje ličnost djeteta.

U prenatalnom periodu, prilikom začeća započinje čvrsta organska i psihička vezanost majke sa djetetom. Empirijska istraživanja pokazuju da su bebe u stanju da odmah po rođenju razlikuju glas majke od ostalih glasova. „Pokušaji da se vaspitno djeluje na fetus u toku trudnoće

još nijesu sa sigurnošću potvrdili opravdanost takvih nastojanja. Međutim, izgleda da neke vrste učenja i pamćenja, kako tvrde stručnjaci postoje“ (Pašalić Krešo, 2004: 235).

Čvršća je veza između djeteta i majke koja ga doji, jer ono sa majčinim mlijekom dobija ne samo hranu za fizičko održavanje života, već i prvu i najsnažniju ljubav za psihički razvoj i emotivnu stabilnost. Dojenje djeteta najmanje šest prvih mjeseci nije važno samo za odrastanje djeteta, nego i za fizičko i mentalno zdravlje majke.

Istinska majčinska ljubav koju dijete prihvata i koju izvraća ljubavlju primarna je vrijednost kojom se uspostavljaju odnosi između majke i djeteta, a zatim i između drugih članova porodice i stvaraju temelji za afektivni i cjelokupni psihički i prosocijalni razvoj ličnosti. Majka je prva osoba koja u porodičnom okruženju rješava sve egzistencijalne probleme djeteta. Tokom odrastanja djeteta majka ostaje najznačajniji izvor ljubavi, razumijevanja i podrške za dijete. Da ne bi izgubilo majčinu ljubav, dijete uči da reguliše svoje prirodne porive, potrebe, zahtjeve i želje, agresivnost i tiraniju. Tako je majčinska ljubav stalni korektiv ponašanja djeteta, „katalizator“ njegove socijalizacije. Ona je glavni faktor vaspitanja djeteta, osoba sa kojom se dijete najčešće identifikuje. Kroz taj proces dijete uči kako da prihvata druge ljude, kakve odnose sa njim da uspostavlja i kako da ih voli.

Promjene u društvenim odnosima uslovljavaju i zamjene u porodičnom životu, a u tom kontekstu mijenja se i uloga oca u roditeljskom partnerstvu i procesu vaspitanja djece.

Uloga oca izmijenjena je i drugačijim društveno-ekonomskim položajem žene u porodici i u savremenom društvu. Ona više nije samo domaćica, pa se i kućni poslovi dijele između supruge (majke) i supruga (oca), pa i ostalih članova porodice. Odnosi u porodici sve češće i sve u većoj mjeri su ravnopravni, partnerski. Roditeljski/starateljski par sve češće dijeli odgovornost, pa i djecu zajednički vaspitava.

Naučnici su klasifikovali tipove očeva prema dominantnim načinima ponašanja prema djeci i kvalitetima njihovog vaspitnog djelovanja. T.A. Kulikova prikazala je klasifikaciju tipova očeva A.J. Barkina psihologa i pedijatra (Grandić, 2004:196), koju sažeto navodimo:

1.Otac „tata-mama“ je kao majka osjetljiv, topao, pažljiv prema djetetu: kupa ga, hrani, povija. Ipak, ne uspijeva stalno da bude strpljiv kao majka. Ponaša se po sistemu toplo-hladno. Očevo raspoloženje pritiska i dijete: kad je sve dobro i on je saosjećajan i brižljiv, ali ako nije umije da bude ljut i neodmjeren.

2. Otac „mama-tata“ trudi se da maksimalno ugodi djetetu. Rado ispunjava sve roditeljske obaveze. Nježan je, brižan i strpljiv. Ne mijenja iznenada raspoloženje. Djetetu dopušta sve, tako da ono postepeno postaje zapovjednik.
3. Otac „karabas-barabas“ je pretjerano strog, okrutan, preventivno kažnjava. Dijete ga se plaši. Ne smije da se ispolji. Počinje da mrzi oca.
4. Otac „tvdr orah“ je neumoljiv. Nema ni malo fleksibilnosti. Traži da se pravila uvijek i do kraja poštuju. Ne uvažava zahtjeve djeteta i kada je ono u pravu.
5. Otac „loptica skočica“ je bez očinskih obaveza. Želi da bude potpuno slobodan. Ne prihvata odgovornost za druge. Dijete, supruga i porodica su mu na teret.
6. Otac „dobričina“ prema svima se ponaša kao brat i prijatelj. Veseo je i zanimljiv u društvu. Svakome će pomoći, ali će često zaboraviti na porodicu. Dolazi često u sukob sa suprugom, pa dijete živi u svađalačkoj klimi. Žao mu je oca, ali ne može da mu pomogne.
7. Otac „papučar“ nema svoje „ja“. U svemu podržava suprugu, čak i onda kada nije u pravu.

Navedena klasifikacija je zanimljiva i slikovita. Obuhvata široku lepezu tipova očeva. No, svih sedam tipova očeva ne djeluje pretežno pozitivno vaspitno na dijete.

Svakodnevni život pokazuje da gotovo nema obaveza u vaspitanju djeteta u kojoj ne bi i otac mogao ravnopravno da učestvuje sa suprugom, bez obzira na razlike u intenzitetu roditeljskog instikta.

Očinski postupci ne samo da nadopunjuju majčino djelovanje, nego i sami po sebi imaju veliku važnost za optimalni razvoj svih potencijala ličnosti djeteta. Očeva emocionalna toplina, razumijevanje, podrška značajniji su za razvoj sposobnosti djeteta, za njegovo školsko postignuće, za emocionalnu stabilnost i za polni identitet od samog očevog prisustva u porodici ili očeve muškosti.

1.2. Mehanizmi porodičnog vaspitanja

Naučna istraživanja pokazala su da očevi koji su ravnopravno učestvovali sa majkom u vaspitanju, doprinijeli su nizu pozitivnih osobina kod svoje djece (izraženije kognitivne kompetentnosti, bolje psihosocijalne prilagođenosti, manje podložnosti stereotipnim predstavama

uloga prema polnoj pripadnosti). Značaj oca nije samo u zaštini, materijalnom obezbjeđivanju, podizanju i direktnom vaspitnom djelovanju, već i u roditeljskom partnerstvu, u građenju pozitivne emocionalne atmosfere, nenasilne komunikacije, porodične solidarnosti i prosocijalnog, humanizovanog porodičnog okruženja u kome se zadovoljavaju potrebe svih članova porodice i razvijaju svi potencijali djeteta do ličnog maksimuma.

1.2.1. Empatija

Empatija je racionalno, razumsko uživljavanje u psihološku poziciju, mentalno stanje i stvarne okolnosti djeteta, kako bi se objektivnije sagledala njegova osjećanja, misli, dileme, preokupacije, eventualna anksioznost i zabrinutost.

Empatisanjem ili razumijevanjem djeteta, roditelji ga ne sažaljevaju, niti osuđuju. Oni ne odobravaju niti zabranjuju njegove postupke kada ga empatišu. Omogućavaju da dijete sada objektivnije u procesu empatisanja sagleda svoje preokupacije i probleme i da sa većom sigurnošću i što samostalnije nađe i realizuje adekvatna rešenja.

Kada empatišu, roditelji ne zabranjuju niti nameću potrebe i interesovanja djetetu. Oni ih osjećaju, slute, shvataju, pomažući djetetu da ih samo bolje razumije, iskaže i zadovolji.

1.2.2. Identifikacija

Identifikacija ili poistovjećivanje djeteta može imati pozitivno dejstvo na odrastanje i porodično vaspitanje. Takve osobe dijete podržava, težeći da na njih liči, da uči po ugledu na ispoljavanje ili po modelu. Ono bliske pojedince simpatiše i voli, pa nastoji da takve osobine razvije i u svojoj ličnosti.

Dok je malo, dijete se identifikuje sa najbližijom i najdražom osobom iz svog okruženja, koja mu zadovoljava glavne potrebe i kojoj je privrženo. To je najčešće majka.

Učenje po modelu naročito na mlađem uzrastu je često intenzivno. Zato je pedagoški vrlo značajno da modeli poistovjećivanja budu stvarno uzorni po ponašanju, radu, poštenju i međusobnim odnosima. Kada je okruženo takvim uzorima, dijete će imati priliku da se s njima identifikuje i da se formiraju pozitivna svojstva njegove ličnosti.

Podrškom, empatijom, identifikacijom i drugim mehanizmima intenziviraju se u porodičnom vaspitanju ne samo varijante učenja po modelu, već i uslovljavanje, imitiranje, učenje pokušajima i pogreškama, kao i ostali dinamizmi i složeniji procesi socijalizacije, individualizacije i emancipacije ličnosti.

1.2.3. Kompetente porodičnog vaspitanja

Dijete u porodici provodi najviše vremena i u intimnom okruženju doživljava najveći broj razvojnih promjena i vaspitnih uticaja. Cjelovit razvoj djeteta ili socijalizacija njegovog individualiteta odvija se pod uticajem nasleđa.

U okviru porodice ostvaruje se međuzavisno isprepletane komponentne vaspitanja djeteta:

- zdravstveno i tjelesno vaspitanje,
- intelektualno vaspitanje,
- moralno vaspitanje,
- estetsko vaspitanje,
- radno vaspitanje,
- vaspitanje za demokratiju (građansko vaspitanje) i
- formiranje pogleda na svijet pod uticajem porodice (Ilić, 2010).

1.2.4. Uloga porodice u zdravstvenom i tjelesnom vaspitanju

Zdravo i razvijeno tijelo djeteta je temelj daljeg razvoja svih aspekata i potencijala ličnosti. Zdravlje i tjelesni razvoj u najvećoj mjeri zavise od porodice i društveno-ekonomske moći društvene zajednice.

Na zdravlje djeteta bitno utiču faktori: nasleđe, ishrana, higijensko navikavanje, tjelesno vježbanje, dnevni ritam, itd.

U porodici se formiraju higijenske navike i razvija svijest djeteta o potrebi zdravog življenja. Roditelji/staratelji i ostali članovi porodice treba da budu uzor djeci u njezi i čistoći tijela.

Lična higijena i higijena porodičnog prostora najbolja je zaštita od zaraznih bolesti. Ona obuhvata:

- redovno pranje tijela djeteta, te navikavanje da i samo to čini kada odraste, naročito poslije igre, izleta i slično;
- navikavanje djeteta na redovno pranje ruku prije jela, poslije toaleta, nakon igre, čime se umanjuje opasnost od zaraze;
- insistiranje na pranje zuba poslije jela, prije i poslije spavanja;
- obezbjeđivanje zdrave hrane, vode i vazduha, kao i provjetrenih prostorija, jer je ekološki čista sredina važan uslov dobrog zdravlja, normalnog tjelesnog razvoja djeteta, produktivnije mentalne aktivnosti, kreativnije igre i zabave i uspješnijeg učenja i ekološkog vaspitanja i sl.

Vježbanjem tijela, kretanjem, rekreacijom i aktivnim odmorom u društvu roditelja i ostalih članova porodice i vršnjaka, odvija se tjelesno vaspitanje djeteta u porodici.

1.2.5. Uloga porodice u intelektualnom vaspitanju

Cilj intelektualnog vaspitanja djeteta jeste podsticanje razvoja sposobnosti zapažanja, mišljenja, zaključivanja, a time i otkrivanja istine o pojavama u prirodnoj i društvenoj stvarnosti.

U porodici se mogu ubrzati ili usporiti mentalni razvoj djeteta. Razvoj misaonih sposobnosti djece znatno zavisi od kvaliteta porodičnog života, od kulturne klime u porodici, od učestalosti stimulisanja dječje radoznalosti i prikladnog podržavanja njihovog zalaganja u procesima saznanja.

Roditelj ili član porodice za koga je dijete emotivno vezano neće mnogo pomoći ako umjesto djetata rješava zadatke i djetetu saopštava i određuje pojmove. Mnogo je stimulativnije upućivanje djeteta u pristupe zadacima. Složenošću, zadaci ne treba da budu niti ispod, niti iznad intelektualnih mogućnosti djeteta. Najdjelotvorniji su zahtjevi koji su u zoni djetetovog bliskog mentalnog razvoja, tj. oni koje dijete uz misaoni napor može da riješi.

1.3. Porodični odnosi

Porodični odnosi su istorijski promjenjiva kategorija. Promjene su spore, a razlozi su tradicija, kulturne i političke specifičnosti, ali i mijenjanje čovjekove svijesti.

U novoj porodičnoj zajednici stvaraju se četiri vrste porodičnog odnosa:

1. odnos majka-otac (ovaj odnos prethodi i dobrim dijelom određuje ostale odnose);
2. odnos majka-dijete;
3. odnos otac-dijete;
4. odnos majka-otac-dijete.

Sva ova četiri odnosa imaju svoje specifične emocionalne i psihodinamičke karakteristike, oni su međusobno isprepletani i u stalnom međusobnom uticaju.

Postavlja se pitanje šta je to što u najvećoj mjeri određuje kvalitet i posljedice interakcije roditelj-dijete. Kao i kod svake interakcije kvantitet na posredan način utiče na kvalitet i obrnuto. Rezultati različitih istraživanja pokazuju da su odnosi roditelj-dijete u porodicama koje više vremena provode u zajedničkim aktivnostima povezani međusobno sa većim povjerenjem i toplinom u odnosu. Drugi faktor koji bitno utiče na interakciju je struktura uloga. Odnose roditelj-dijete karakteriše, naročito u ranim razvojnim fazama njihova asimetričnost u pogledu moći i znanja. Dijete je zavisno od roditelja.

Mnogobrojni aspekti porodične interakcije mogu se svesti na dvije osnovne dimenzije: prihvatanje-odbijanje (toplina-hladnoća) i kontrola-autonomija (restriktivnost- permissivnost).

U našem radu oslanjaćemo se na podjelu porodičnih odnosa koju su dali Vukoja (2004.) i Grandić (2005.). Oni razlikuju sljedeće porodične odnose:

Intrageneracijski odnosi predstavljaju odnose između odraslih i relativno formiranih ličnosti iste generacijske dobi koji na temelju sopstvene odluke i izbora (ili odluke roditelja) zasnivaju porodičnu zajednicu kao brak. To nije samo društveni odnos koji proizilazi iz uzajamnih osjećanja i afiniteta, već je to odnos dva pola, delikatan odnos emocionalne ravnoteže.

Intergeneracijski odnosi su složeniji od intrageneracijskih odnosa jer su ovo odnosi između članova porodice različitih uzrasta, tj. odnosi odraslih članova i onih koji to nijesu. Možemo ih posmatrati u različitim varijantama: roditelj- djeca, majka-kćer, majka-sin, otac-kćer, otac-sin. Ovdje se pored generacijskih javljaju i polne razlike što ove odnose čini složenijim (Grandić, 2004). Zbog toga je mogućnost razumijevanja smanjena. Odnos između roditelja i djece je složen zbog toga što uloga roditelja zahtijeva da se autoritet kombinuje sa intimnošću, a to mogu samo oni roditelji koji su formirani kao ličnosti (Vukoje, 2004).

Odnose između generacija može, manje ili više uspješno, da reguliše društvo i u mnogome zavisi i od procesa socijalizacije. Poremećeni intergeneracijski odnosi mogu biti uslovljeni

obrazovnim statusom roditelja u odnosu na djecu, sociološkim i psihološkim razlikama djece i roditelja; starije generacije imaju realističnije stavove a mladi idealističke, što ponekad može dovesti do sukoba ako stariji žele da svoje planove ostvare preko djece; ako autoritet starijih umanjuje samostalnost djeteta; kada dijete u roditelju ne vidi izvor za identifikaciju; Intergeneracijski odnosi uslovljeni su i društvenim položajem generacija. Ovakvi odnosi će se negativno odraziti na djecu, bilo u obliku zanemarivanja ili pretjerane brige, pa do arogantnog odnosa prema djeci.

Sukob generacija nastaje kada odrasli u djeci vide ispunjenje sopstvenih želja, kada autoritet roditelja isključuje relativnu nezavisnost i samostalnost djece, kada nedostaje emocionalna veza na osnovu koje se mogu premostiti postojeće razlike ili kada dijete umjesto relativne nezavisnosti traži apsolutnu nezavisnost, a nije još doraslo da se samo o sebi brine.

Kada govorimo o odnosima u porodici ne možemo a da ne spomenemo odnose između djece. Odnosi u porodici većim dijelom zavise od odnosa roditelja prema svakom pojedinačnom djetetu, a ono je uslovljeno razlikama među djecom (pol, uzrast, inteligencija, tempo razvoja, poslušnost, sklonosti itd.). Pošto odnosi među djecom proizilaze iz postojeće srodničke veze, može se reći da su djeca u porodici povezana nekom vrstom nametnute komunikacije.

1.4. Atmosfera u porodici i njen uticaj na dijete predškolskog uzrasta

Porodica u kojoj su supružnici ravnopravni, u kojoj postoji međusobna ljubav, poštovanje, i razumijevanje među bračnim drugovima, između roditelja i djece potpuno ispunjava svoj osnovni zadatak da pravilno podiže i vaspitava dijete.

Odnosi između supružnika su uslovljeni mnoštvom različitih faktora, a neki od njih su: ličnost supružnika, nivo obrazovanja, kulturna sredina, religija, porodica iz koje su supružnici potekli, razlozi stupanja u brak, materijalni uslovi života supružnika, zrelost supružnika i od njih u mnogome zavisi njihov odnos i komunikacija.

Od svih ovih faktora koji utiču na odnose između supružnika zavisi i odnos roditelja prema djeci. Možemo još dodati i veoma važan faktor koji utiče na njihov odnos, a to je spremnost i

sposobnost prihvatanja roditeljstva, odnosno prihvatanje uloge majke i uloge oca kao i svih odgovornosti koje one sa sobom nose.

Vrlo su složene i raznovrsne determinante porodičnih odnosa. Na njih se najčešće ne može racionalno djelovati jer su sadržane u najdubljim osobinama ličnosti roditelja, koje potiču iz njihovog vlastitog djetinjstva.

Mnogi roditelji odnose sa svojom djecom smatraju primarnijim nego sa svojim partnerom. To preveliko investiranje u odnos sa djecom često vodi stavljanju djece na prvo mjesto, “žrtvovanju za djecu” ili računanju na to da djeca “ispadnu” dobra. Uspješni roditelji su u stanju da sa djecom izgrade mnogo opušteniji odnos. Njima je brak primarna veza. Djeca zauzimaju značajno mjesto u njihovom životu, ali im je bračni odnos na prvom mjestu. Oni uživaju da budu sa svojom djecom ali ne sve vrijeme. Neko vrijeme žele da sačuvaju i za svog bračnog partnera. Oni ne investiraju samo u djecu, već i u svoj brak.

Ako se pravi značajna razlika između muža (koji označava najvažniji položaj i status članova porodice) i supruge (kojoj se takvo značenje ne pridaje, već je njen položaj određen u funkciji položaja muža) tada je prihvaćen model porodičnih odnosa izgrađen na principu podređenosti i nadređenosti. U ovakvim odnosima žena uvijek mora biti u sjenci muža. Takav je bio položaj žene u patrijarhalnoj porodici.

U demokratskom modelu odnosa statusi supružnika su jednako definisani. U ovakvoj porodici znaju da u djetetu treba još od malena gledati budućeg čovjeka, naučiti da poštuje pravila zajedničkog života u porodici među ljudima i da preuzima i ispunjava društvene obaveze. Ovaj model nije prihvaćen u praksi svake porodice, jer su neke ličnosti po svojoj prirodi sklone autoritarnom ponašanju.

Odnosi supružnika u javnosti mogu biti uzorni, a u privatnom životu prazni. Djeca koja odrastaju u takvoj atmosferi najčešće postaju nesposobna da razviju normalna ljudska osjećanja jer su u porodici naučila da i najintimniji odnos pretvaraju u sredstva za postizanje unaprijed proračunatog cilja, ali ga doživljavaju formalno.

Komunikacija između roditelja je važan dio roditeljstva i od nje zavisi kvalitet roditeljstva. Roditeljstvo možemo posmatrati kao specifičan roditeljski savez. Roditelji u takvom savezu mogu biti povezani ili nepovezani, međusobno otvoreni ili zatvoreni, organizovani ili neorganizovani, prilagodljivi ili neprilagodljivi, i na kraju, uspješni ili neuspješni (Brajša, 1995).

Oni se međusobno mogu ponašati suparnički što ih može udaljiti, ali mogu se međusobno dopunjavati što ih čini još bližim, zadovoljnim i povezanim. Nažalost, roditelji mogu biti i nezadovoljni sobom i drugima, nepravedni i nestabilni u međusobnim odnosima što ih razdvaja i udaljava od partnera- roditelja i samim tim i djeteta (Brajša, 1995).

Roditelji jedno drugome mogu slati poruke riječima tj. verbalno, ili mimikom, držanjem tijela raznim gestovima, različitom intonacijom glasa, kontekstom tj. neverbalno. Riječima roditelji izražavaju ono što misle da bi trebali reći, a neverbalno ono što stvarno misle. Neverbalna komunikacija određuje stvarno označenje sadržaja verbalne komunikacije, odnosno neverbalnom komunikacijom potvrđujemo ili poričemo rečeno. Roditelji u toku međusobne komunikacije prenose određene sadržaje ali i definišu odnose. Sadržaje prenose riječima a odnos i stav pokazuju svojim neverbalnim ponašanjem. U svaki sadržaj kojim komuniciraju roditelji zauzimaju određeni stav i odnos prema tom sadržaju. Stvarni odnos roditelja je većim dijelom izražen neverbalno, a manji dio verbalno.

Roditelji koji se međusobno poštuju, vjeruju jedno drugom, zajedničkim snagama vaspitavaju dijete. Njih veže zajednička želja da pomognu razvoj djeteta, a ne činjenica da dijete postoji i da su oni za njega odgovorni. Oni dijete žele i nijesu zajedno zbog djeteta, već je dijete rezultat njihovog zajedništva. Njihovi odnosi su neposredno roditeljski, a to znači zasnovani na partnerskom odnosu. Dijete ima dobro razvijen osjećaj da prepozna ovakvu neposrednost. Veoma je važno da djeca osjete i dožive. Djeca vrlo dobro znaju da li su roditelji zajedno zato što to stvarno žele, ili su ona jedini razlog roditeljskog zajedništva. Povezani roditelji saraduju. Njihova komunikacija je otvorena i oni njeguju odnose koji se zasnivaju na saradnji i dogovoru. Razgovaraju i međusobno i sa djecom o djeci i o sebi. Oni se brinu o djeci i o svojim međuroditeljskim odnosima, njeguju svoj roditeljski tim. Međusobno se usklađuju i nastoje da ih dijete doživi zajedno i povezano.

Međusobni odnosi roditelja kao partnera treba da se zasnivaju na otvorenosti za komunikaciju, dogovaranje, sporazumijevanje i planiranje. U svom odnosu prema djetetu treba međusobno da izmjenjuju informacije, da se dopunjuju, dogovaraju i zajednički djeluju. Oni treba da nastupaju sa pozicije oca i majke kroz zajedničko roditeljstvo.

Da bi mogli zajednički djelovati, roditelji se moraju i zajednički organizovati. To je preduslov pozitivnog uticaja na dijete i njegov razvoj. Takođe, oni utiču jedni na drugo u pravcu usaglašavanja stavova da bi mogli zajedno uticati na dijete. Roditelji se moraju prilagođavati

odnosno, moraju biti spremni na zajedničko mijenjanje u toku vaspitanja djeteta. Ne samo što se moraju dopunjavati i usavršavati kao partneri, već se moraju prilagođavati razvojnim fazama djeteta.

Međusobna komunikacija se zasniva na otvorenom, jasnom i iskrenom dogovoru. Oba roditelja moraju biti u stanju mijenjanja sebe zbog nužnosti mijenjanja roditeljstva. Dijete se u svom razvoju mijenja i svaka faza razvoja zahtijeva drugi tip roditeljskog ponašanja.

Mnogi roditelji se usmjere na održavanje porodice i brigu o djeci, ali zanemare brak i roditeljstvo. Roditeljstvo nije samo biološki nego i interpersonalni problem. Da bi dijete bilo srećno potrebno je da i roditelji budu srećni i zadovoljni sobom, svojim brakom i roditeljstvom.

1.5. Prethodna istraživanja

Kutnjak-Vrtarić i saradnici (2021) su istraživali kakvo je lično iskustvo odraslih žena Romkinja, povezano sa njihovim stupanjem u brak prije navršene osamnaeste godine. U cilju dobijanja podataka, realizatori istraživanja su primijenili metodu polustrukturiranog intervjua. Rezultati istraživanja su u skladu sa dostupnim znanjima u ovoj oblasti, ali dodatno artikulišu isprepletanost različitih faktora od nivoa samih djevojaka i roditelja do nivoa normi u romskoj zajednici. Realizatori istraživanja predlažu aktivnosti koje su fokusirane na prevenciju prakse ranog stupanja u brak Romkinja (Vrtarić i Dru, 2021).

Molnar (2021) je analizirao ukupno 44 studije koje su se bavile problemima sa kojima se suočava romska populacija. Na osnovu analize istraživanja, autor dolazi do sljedećih zaključaka: Romska djeca i žene su izloženi nasilju u većem stepenu od drugih grupa; Romi rano stupaju u brak, što dovodi do negativnih posljedica u životu; Romi su marginalizovana grupa, koja je izložena diskriminaciji od strane većinske populacije; Romkinje su previše zastupljene u zatvoru i suočavaju se sa mnogim poteškoćama u ponovnom ulasku u društvo kada budu pušteni (Molnar, 2021).

Kyuchukov (2021) u istraživanju dolazi do rezultata da djeca romske populacije koja odrastaju u tradicionalnim zajednicama socijalizuju se kroz bogatu usmenu kulturu koja ih okružuje. U proširenim romskim porodicama briga o djeci je odgovornost svih. U ovako bogatom govornom okruženju djeca uče svoj maternji jezik. Međutim, usmene vještine romske djece

stečene u kućnom okruženju se uopšte ne koriste u procesu razvoja pismenosti u osnovnoj školi, ni u Bugarskoj ni u Slovačkoj. Različiti aspekti, uključujući komparativne razlike u pismenosti između romske djece testirane u Bugarskoj i Slovačkoj, su detaljno razmotreni. Nalazi pokazuju da (1) vrijeme za imenovanje RAN testa u L2 može da se koristi kao prediktor za nivo pismenosti djece u L2; (2) Nizak nivo jezičke kompetencije djece u njihovom L1 izgleda u skladu sa niskim nivoom pismenosti u L2; (3) Čini se da je mjesto stanovanja djece faktor koji utiče na učinak romske djece na RAN testu. Romska djeca sa sela imaju bolje rezultate od romske djece koja žive u gradu. Romska deca koja žive u gradu imaju izolovaniji život i nemaju tako bogat rječnik na svom maternjem jeziku. Djeca koja žive u selu imaju više svakodnevnog kontakta sa neromskim Bugarima, na primjer, i time razvijaju bogatiji rječnik i na svom maternjem jeziku (Kyuchukov, 2021).

Felfe & Huder (2016) u svom istraživanju su nastojali da odgovori na pitanje: Da li univerzalna predškolska ustanova predstavlja efikasan alat politike za promovisanje razvoja i integracije djece iz manjinskih grupa? Procjene neparametarskih instrumentalnih varijabli otkrivaju značajne kratkoročne dobitke u pogledu pismenosti djece. Pohađanje predškolskih ustanova takođe povećava prevalenciju vakcinacija, ali nema uticaja na druge uočene zdravstvene ishode. Sve u svemu, čini se da predškolska ustanova takođe ne poboljšava integraciju mjerenu jezičkim znanjem djece ili socijalno-emocionalnim razvojem, barem ne u kratkom roku (Felfe & Huder, 2016).

Biro, Smederevac i Tovilović (2016) su istraživali uticaje sredine na školsko postignuće učenika prvog razreda osnovne škole. Ukupno 149 (prosječne starosti 81 mjesec) djece prvog razreda raspoređeno je u tri grupe. Prvu grupu činilo je 52 romske djece. Druge dvije grupe sastojale su se od 48 neromske djece klasifikovane kao djeca koja pripadaju grupi prosječnog socioekonomskog statusa (SES) i 49 neromske djece klasifikovane kao djeca koja pripadaju ispodprosječnoj grupi SES. Svih 52 romske djece pripadalo je ispodprosječnoj SES grupi. Intelektualne sposobnosti djece procijenjene su Testom školske zrelosti; njihova školska postignuća su procjenjivali nastavnici, dok su podaci o SES-u i obrazovnoj klimi u porodici dobijeni polustrukturiranim intervjuom sa roditeljima. Intelektualne sposobnosti – pod jakim uticajem porodičnog SES-a i porodične obrazovne klime – najviše su predviđale školsko postignuće. Autori konstatuju da porodična obrazovna klima, definisana nepovoljnom

obrazovnom stimulacijom i niskim ambicijama roditelja u pogledu obrazovanja svoje djece, umanjuje efekte niskog SES-a na inferiorna školska postignuća (Biro, Smederevac i Tovilović, 2016).

Khalfaoui, Garcia-Carrion & Villardon-Gallego (2020) su realizovali studiju sa ciljem da identifikuju karakteristike odnosa koji romske i migrantske porodice imaju sa školom i način na koji se promoviše učešće roditelja u obrazovanju njihove djece. Glavni rezultati pokazuju da je učešće ovih porodica podstaknuto snažnom saradnjom izgrađenom sa egalitarnim dijalogom, odnosima zasnovanim na povjerenju, i sa zajedničkom svrhom da se obezbijedi visoko kvalitetno obrazovanje za svu djecu (Khalfaoui, Garcia-Carrion & Villardon-Gallego, 2020).

Walsh-David, Brigitte & Giurgui (2011) su intervjuisali fokus grupe sa 24 Roma i 62 pružaoca usluga iz tih sektora. Učesnici su naveli da romska djeca imaju velike potrebe za uslugama u svim sektorima, ali da porodice često nijesu u mogućnosti ili ne žele da efikasno pristupe uslugama. Konkretno, djeci je bilo potrebno školovanje za usvajanje jezika i za razvoj društvenih odnosa. Romima i drugim novopridošlim porodicama bila je potrebna pomoć za ostvarivanje prihoda. Problem je bio kontinuitet i kvalitet zdravstvene zaštite. U svim sektorima, barijere su bile vezane za jezik, kulturu i jedinstvenu istoriju romskog naroda. Ovaj rad kontekstualizuje nalaze studije ukratko sumirajući istorijsko i aktuelno iskustvo Roma u Evropi; ovo iskustvo je ključno za razumijevanje poteškoća sa kojima se Romi susreću u institucionalnim sistemima (Walsh-David, Brigitte & Giurgui, 2011).

Flescha & Soler (2013) predstavljaju rezultate longitudinalne studije slučaja u španskoj osnovnoj školi, sprovedene u okviru integrisanog projekta INCLUD-ED koji finansira Evropska unija. Izvještava o obrazovnim akcijama zasnovanim na dijaloškom učenju, koje su uspjele da angažuju porodice i zajednice u školi, učionici i drugim prostorima za učenje. Na osnovu dijaloške transformacije u školi, romske porodice su učestvovala u aktivnostima učenja djece i prostorima za donošenje odluka. Rezultati studije pokazuju da je došlo do pozitivnih efekata u procesu učenja romske djece, kao i njihove bolje socijalizacije. Autori smatraju da bi trebalo realizovati veći broj studija koje bi istraživale ovu problematiku. (Flescha & Soler, 2013).

Niksić & Kurspahić-Mujčić (2007) su realizovali istraživanje sa ciljem da se ispita porodično okruženje djece uzrasta do 8 godina, uključujući socijalne uslove u kojima žive. Istraživanje predstavlja deskriptivnu studiju presjeka. Intervjuisano je 1100 neromskih roditelja i 383 roditelja

djece Roma (u zajednicama domicilnih Roma) u Federaciji BiH. Dobijeni rezultati pokazuju da je samo 17,8% romskih roditelja koji su završili srednju školu, dok preostali procenat obuhvata one sa nezavršenom osnovnom školom ili uopšte bez obrazovanja, naspram 63,6% neromskih roditelja koji imaju srednje obrazovanje. Roditelji Romi traže medicinsku pomoć za svoju djecu samo u slučajevima kada se pojave hitni zdravstveni problemi, kao što su povišena temperatura/povišena tjelesna temperatura (polovina ispitanih roditelja) ili dijareja (31,9%). Fizičko kažnjavanje djece češće se javlja u romskim porodicama (23,7% - ovo je samo vrh ledenog brijega) nego u neromskim porodicama (11,4%). Roditelji obično tuku djecu rukama ili ih kažnjavaju bičevanjem. Nasilje u porodici je prihvaćeno među Romima i najteže utiče na djecu koja pate emocionalno i fizički (Niksić & Kurspahić-Mujčić, 2007).

Aguiar et.al. (2020) su istraživali efikasne i obećavajuće intervencije, u okviru mikrosistema učionica i škola, sa ciljem da promovišu jednakost i pripadnost djece imigranata, Roma i djece sa niskim prihodima koja pohađaju obrazovanje i negu u ranom djetinjstvu (ECEC) i osnovno obrazovanje u osam evropskih zemalja. Identifikovano je preko 500 intervencija, a analizirano je 78 intervencija. Važno je da je oko 22% intervencija posebno ciljano na ECEC ustanove, pri čemu je većina ECEC intervencija sprovedena na nacionalnom nivou, odvijaju se u učionici i sprovode ih nastavnici u učionici, i uključuju jezičku podršku i aktivnosti uključivanja porodice. Čini se da je jezička podrška široko rasprostranjena, prepoznajući temeljnu prirodu jezika za učenje, komunikaciju i pripadnost. Međutim, sveobuhvatne interkulturalne politike koje eksplicitno podržavaju održavanje kulture, komunikaciju i pozitivan kontakt mogu biti dragocjene za usmjeravanje budućeg razvoja (Aguiar et.al 2020).

2. SPECIFIČNOSTI ROMSKIH PORODIČNIH VEZA

Romi su jedna od najvećih manjina koje žive u Crnoj Gori. U crnogorskom stručnom diskursu, obično, ne pominje se ni jedna romska zajednica, koja se može smatrati homogenom, već Romske zajednice (Navratil, 2003), proširene porodice (Šiškova, 200) i romske enklave (Hirt, Jakoubek, 2006, 19–21) su izrazito heterogene prirode.

Romske zajednice se tradicionalno smatraju veoma koherentnim i ujedinjenim, kako u pogledu horizontalne i vertikalne solidarnosti. Pripadnost nekoj grupi se obično određuje članstvom u FAJT-u ili „fameliji“, iako ono je još uvijek daleko srodstvo, igra presudnu ulogu u određivanju članstva u grupi. Naprotiv, lokalna blizina možda ne igra nikakvu ulogu, često se dešava da su susjedi na jednoj lokaciji dalje od svakog osim članova šire porodice, koji su razdvojeni stotinama kilometara. Međutim, kada je i dalje potrebna pomoć, posebno u sopstvenoj porodici, Romi su u okviru svojih mogućnosti sposobni da pomognu ljudima van svoje uže grupe. Smatra se solidnim ponašanjem prema drugim ljudima od strane Roma da bude jedan od osnovnih uslova pristojnog ponašanja (Lee & Warren, 1991).

M. Stjuard čak nalazi dvije fundamentalne konstante života Roma; prva je negostoljubiva i neprijateljska neromska sredina, a druga je međusobna međuzavisnost bliskih odnosa među Romima izražena kao „romani“ (Steward, 2005, 43). Šiškova je potom skrenula pažnju na vođenje djece u duh solidarnosti od malih nogu. Vaspitni uticaj roditelja Roma svjesno i programski vodi djecu ne samo ka bratsko solidno u porodici, ali i uče da se brinu o roditeljima i drugoj porodici (Martseniuk, 2014).

Vaspitanje međusobne solidarnosti je jedan od ciljeva obrazovanja koji Romi roditelji uspijevaju da ispune. Pored visokog stepena solidarnosti, možemo naći i romske porodice viši nivo sukoba. Odnos solidarnosti i sukoba unutar porodičnog okruženja nijesu pronađeni čak ni u radovima Bengstona, stručnjaka za granu porodičnih odnosa. Još jedan zaključak Bengstonovog rada može takođe biti u vezi sa situacijom u romskim porodicama (Martseniuk, 2014). Iznad svega stoji njegova tipologija porodične solidarnosti, koje dijeli na pet tipova: harmoničan, izolovan, društven, intiman, obavezujući tip. Uzevši u obzir situacija romskih porodica, veoma se poklapa

sa karakteristikama dva tipa međugeneracijskih odnosa: društven tip i čvrsti (Silverstein, Bengtson, 1997, 429–60).

U romskim porodicama dominiraju odnosi formirani na osnovu geografske blizine, ali oni su i snažno emocionalno zasićeni, pa sama geografska blizina nije uslov razvoj dobrih odnosa u porodici.

Zajedničke porodične aktivnosti takođe igraju značajnu ulogu. Posebno u oblasti osnovnih aktivnosti, učešće Roma kao porodice je česta. Na osnovu modela Osnovni i balansni model funkcionisanja porodičnog slobodnog vremena (Zabriskie, McCormick, 2001, 281–289), preovlađujući tip slobodnih aktivnosti je tzv. aktivnosti. „Osnovni obrasci slobodnog vremena su opisani kao vrste aktivnosti koje porodice redovno obavljaju, jesu pristupačne i ne koštaju mnogo”. U slučaju romskih porodica, ove zajedničke aktivnosti se manifestuju uglavnom uz puno učešće u životu porodice (Skopalova, 2005, 115), deca učestvuju u svim događajima, u određenim aktivnostima su pasivni učesnici situacija, ali se svi događaji tiču njih (Klaus, 2014).

Roditelji provode većinu vremena zajedno sa ostalim članovima porodice, a ni djeca nijesu otrgnuta iz ove sredine. Zabriski tipologija je napravljena u odnosu na slobodno vrijeme, u romskoj sredini, međutim, manifestuje se u drugačijem sociokulturnom kontekstu (Klaus, 2019). Roditelji i djeca rade zajedno, djeca imaju svoju ulogu, kao i odrasli, takođe provode zajedno njihove slobodne trenutke. U odrasloj dobi djeca još više provode slobodno vrijeme sa roditeljima često. Porodice posjećuju jedna drugu i žive zajedno po čitave dane. Stepenu koherentnosti ovih porodica se zasniva na zajedničkim iskustvima i veoma je jaka (Klaus, 2019).

Iako su svi porodični odnosi određeni na osnovu hijerarhijske strukture i svi članovi porodice prihvataju ovaj aranžman, oni su istovremeno u stanju da stvore okruženje koje je izgrađeno na idejama bratstva i jednakosti. U tom pogledu romske porodice pripadaju fenomenalnoj organizacionoj jedinici. U situacijama kada se suočavaju sa socijalnom isključenošću i drugim problemima, u mogućnosti su da nastave da obrazuju visoko lojalne i posvećene članove svoje grupe (La Paro & Pianta, 2000).

2.1. Funkcionisanje romskih porodičnih veza

Važno je zapamtiti da smo se nedavno susreli sa ozbiljnom društvenom pojavom u kojoj se odnosi među ljudima u društvu i u porodici se veoma brzo mijenjaju. Posebno porodica mijenja svoju funkciju i strukturu takvom brzinom da postoji bojazan da bi kao društvena institucija mogla prestati da ispunja svoju misiju. Mnoge porodice pate od krize, koja ima više uzroka duhovne, ekonomske, socijalne i kulturne prirode. Porodice sa više djece su u daljem nedostatku. Funkcionisanje porodice određeno je uzajamnim odnosima njegovih članova: partneri, braća i sestre i međugeneracijski odnosi (Šumec, 2005).

O maloj djeci se dugo brinu i ne vode se ka samostalnosti. Dječaci se mnogo manje uvode u autonomiju i samodovoljnost, jer sve rade njihove majke ili starije sestre. S druge strane, Balabanova (2000) tvrdi da se djeci od malena daje nezavisnost, a roditelji ih vaspitavaju kao odrasle i ravnopravne partnere prilično rano. Možda ona misli na činjenicu da roditelji, posebno majke, brinu o najmlađem djetetu u porodici i drugo djeca su prinuđena da budu samostalna, odnosno bez nadzora. Ovo potvrđuje i njena izjava da je takav odnos prema djeci po svemu sudeći naslijeđen iz vremena kada je samostalnost djeteta bila preduslov za opstanak porodice. Takav način vaspitanja tipičan je za nomadske narode i odgovara da imaju način života u teškim uslovima na rubu civilizacije. Status najstarije sestre Romske porodice su značajne; ona radi skoro sve za druge i stoga radi nema dovoljno vremena za sebe. Činjenica da dječaci nijesu vaspitani da budu samostalni, a samodovoljna na duži vremenski period potvrđena je u Orehovdvoru kao dobro. Sve Romkinje su rekle da njihovi sinovi ništa nisu radili kod kuće; u dobi od 14 ili 15 bi mogli da iznesu smeće, ali se od njih ne očekuje ništa drugo (Siraj & Mayo, 2014).

Djevojčice počinju da pomažu u kući oko osnovnih kućnih poslova sa 10 ili 11 godina. Samo najstarija ćerka je dužna da brine o svojoj mlađoj braći i sestrama. Djevojke (žene) tek nakon udaje počinju u potpunosti da se brinu o domaćinstvu, što, u slučaj romskih djevojčica, već sa 15 godina kada uđu u takozvani „svet odraslih“. Prelazak na ovaj svijet je olakšan uz intenzivnu pomoć svekrve i bake. Što se porodičnog obrazovanja tiče, Sekit (1998) navodi taj dio evropskog porodičnog vaspitanja je obrazovanje za odlaganje zadovoljenja (kao na primjer kada završiš svoje školske obaveze, kada možeš da voziš bicikl). Ova sposobnost odlaganja zadovoljstva je osnova discipline i samodiscipline. Uvijek se pripisuje onim grupama ljudi koji žive u blagostanju; ljudi koji pate od deprivacije koriste svaku priliku da postignu zadovoljstvo i uživanje (tipično za

ekonomski slabe romske porodice). Ovo, međutim, ne razvija snagu volje, već samo pogoršava mogućnost postizanja nečega što zahtijeva samoodricanje (Stevens & English, 2016).

2.2. Uticaj porodičnih veza romske zajednice na razvoj djece predškolskog uzrasta

Porodice, bilo romske ili neromske, igraju nezamjenljivu ulogu u vaspitanju djece. Ne možemo ih zamijeniti bilo kojom drugom društvenom institucijom koja bi mogla da preuzme njihovu ulogu na prihvatljiv način (Clark, 2009). Svaka porodica dizajnira originalan stil obrazovanja, koje proizilazi iz međusobnih interakcija. Kvalitet veze između djeteta i majke, a kasnije između djeteta i oca i drugih članova porodice, predstavlja ključni faktor u ličnom razvoju djeteta (Potočarova, 2008). Djeca su veoma cijenjena u romskim porodicama. Vjekovima najvažnija stvar u romskim naseljima je bila da djeca nijesu gladna i da žive srećno. Majke su bile i posebno zabrinute za svoje prvo dijete koje kad poraste brine o mlađoj braći i sestrama. Do danas, baka i djed takođe imaju važnu ulogu u podizanju djece. Djevojke su vaspitane tako da u od 14–15 godina spremne su da nađu partnera. Otac je bio zadužen za obrazovanje dječaka od pete ili šeste godine. Na osnovu godina i fizičke spremnosti, pomogli su sa muškim radnim zadacima. Postepeno, očevi su svoje sinove upoznali sa svojim zanatstvom ili zaposlenjem. Najstariji brat – baro phral – imao je velike obrazovne obaveze prema svojoj mlađoj braći i sestrama. Najstariji brat je imao veliku odgovornost prema svojim sestrama, posebno u vrijeme njihove zrelosti, i čuvali njihovu čast. Najmlađi sin je obično ostajao u roditeljskoj kući i čuvao roditelje do njihove smrti. U porodici – porodici – djeci steknu dobro ponašanje i romipen – romska tradicija i etika (Callan, Street, Underdown, 2013).

. Kritične situacije u porodici mogu uticati na ponašanje i dobrobit djeteta, što često utiče na njihov način postupanja u ovim situacijama. S jedne strane, oni mogu biti uzrok teškoća, nesporazuma i problema, ali takođe mogu odrediti porodično obrazovanje (Hamarova, Holkovič, 1987).

Društveno okruženje porodice, posebno uređenje odnosa i porodične veze, ispunjava slične funkcije kao i materica na biološkom nivou. Porodica, sa svojim tipičnim vezama,

interakcijama, vaspitanjem, majčinskim i očinskim ulogama, bratom i sestrom uloge, a proširene uloge (npr. one bake i dede) stvaraju čoveka koji se razvija u biće, „socijalna materica“ i „socijalna posteljica“ koja garantuje ishranu i energiju i omogućava rast i napredovanje. Doživotni razvoj ličnosti će biti praćen kontinuiranim stvaranjem granica i definisanog prostora, prema karakteristikama uzrasta djeteta (Potočarova, 2008). Svakom djetetu treba ponuditi jednake uslove obrazovanja, bez obzira na njihovo porijeklo. Obrazovna politika se smatra glavnim sredstvom za prevenciju međugeneracijskog siromaštva. Obrazovanje se smatra od velikog značaja jer uopšteno govoreći, što je viši nivo obrazovanja, to je manji rizik od siromaštva.

Kada se dijete rodi, veza između muškarca i žene je opuštena, jer odrasli neke svoje emocije prenose na dijete. Odnosi između roditelja se ponovo mijenjaju nakon što djeca napuste porodicu, ali odnosi između roditelja i djece su takođe podložni promjenama.

Povećanjem aktivnog učešća djece u porodičnim poslovima i širenjem njihovih kontakata van porodice ublažava se subordinacija. Više odgovornosti koje djeca preuzimaju, to manje njihovi roditelji moraju da učestvuju u njima, pa su postepeno roditelji ti koji su u starosti bespomoćni, pružaju potrebnu podršku, savete i sigurnost da ih neko voli i da će se brinuti o njima (Bourdieu, 2001).

Balabanova (2000) navodi da način života romskih porodica dovodi do gubitka odgovornosti za svoj život; ovo je u suprotnosti sa osjećanjem odgovornosti za sebe, što je vodeći princip evropske kulture. U romskim porodicama, postoji prevlast spontanosti nad svrsishodnom aktivnošću, potcjenjivanje samostalne praktične aktivnosti djeteta, slaba komunikacija (loša komunikacija, jednostavan jezički kod), pogrešno shvatanje legitimnih potreba i karakteristika djeteta (Fliegel, 1992). Odlikuje se velikom emocionalnošću i, istovremeno, nesposobnošću roditelja da svoju djecu nauče bilo čemu drugom osim šta je neophodno za opstanak; sve ostalo se smatra nepotrebnim. U skladu Vagnerova (1999), relativno besplatno, nedirektno obrazovanje, prekomjerno slobodno vrijeme i minimalan broj dužnosti dovodi do toga da se romska djeca ne uče da poštuju norme šire populacije, a u školi ili kasnije u svom radu, njihovo ponašanje može izgledati uznemirujuće.

Tomova (1995) navodi da romska djeca ne doživljavaju adolescenciju u uobičajenom smislu, odnosno kao period razvoja ličnosti. To potvrđuje i Klima (1988), koji je naveo da Romi prihvataju ličnost svoje djece onakvom kakva jeste, kada djeca zapravo treba da otkrivaju potrebu

za promjenom i da budu aktivani u razvoju sopstvenog identiteta. To nije slučaj sa romskim adolescentima; njihov identitet ne sadrži nikakav ideal koji bi bio suprotan njihovoj trenutnoj slici o sebi i služi kao model. Njihov pristup je sličan nivou realizma mlađeg učenika, kada se slika o sebi pasivno prihvata kao datost. Fokusiranje na sadašnjost čini izgradnju sopstvenog identiteta nepotrebnom. Dječaci u pubertetu prihvataju ono što dolazi; oni ne misle o sebi i ne teže da aktivno mijenjaju svoju budućnost (Lendiel, 2013).

Slično mišljenje o adolescenciji Roma artikuliše Dubaiova (2001). To je kulturni i društveni fenomen sa istrajnim i arhaičnim ciklusom. Drugim riječima, detinjstvo prelazi direktno u odraslo doba sa svim posljedicama – pretežno u sferi porodičnog života. Period adolescencije, koji ima značajnu socijalizaciju uloga u životu čovjeka pored biološkog sazrijevanja ličnosti, izostavlja se u mnogim romskim grupama. Jednostavno rečeno, grupa ne daje vrijeme mladima da steknu kvalifikacije, a time i da se ekonomski osamostale.

U društvenim odnosima ove karakteristike ličnosti Roma djeteta manifestuju se vidljivijom ekstrovertnošću i lakim umrežavanjem, mada ovi kontakti su manje diferencirani i nemaju dublji intenzitet. Tomova (1995) takođe primjećuje da se otvoreno agresivno ponašanje dječaka toleriše u velikom broju romskih porodica i često čak mogu biti ciljane na njihove sestre. Zahtjevi djevojaka i žena su znatno stroži nego za muškarce. Oni imaju više obaveza i odgovornosti. Čuvaju se da se ne sretnu sa pripadnici drugih etničkih grupa. Obezbjedivanje hrane i održavanje domaćinstva je njihova dužnost.

2.3. Razvoj romske djece predškolskog uzrasta

U svijetu su zastupljeni različiti koncepti programa predškolskog vaspitanja. Ipak, u današnjoj praksi najuticajnije su psihološke teorije Ž. Pijažea i S.L. Vigotskog. Rezultati njihovog proučavanja razvoja dječjeg mišljenja i načina učenja djece predškolskog uzrasta, naišli su svoje implikacije u koncepcijama programa vaspitno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama. Prvi princip Pijažeeve teorije se izražava u zahtjevu da učenje bude aktivan proces i da daje specifično obilježje cjelokupnom vaspitno-obrazovnom radu u predškolskim ustanovama (Vučinić, 1986). Pod aktivnošću se podrazumijeva aktivno konstituisanje znanja, koje proizilazi isključivo iz dječjeg interesovanja. Iz ovako shvaćenog principa, slijede odgovarajući zahtjevi u pogledu izbora

sadržaja. Umjesto unaprijed određenih sadržaja, svaka aktivnost koja zainteresuje dijete predstavlja istovremeno vaspitnu situaciju (Vučinić, 1986). Ovakvo shvatanje aktivnosti se suprotstavlja shvatanju aktivnosti u Frebelovom i sistemu Marije Montesori, gdje ona treba da se odvija u ograničenoj i vještačkoj sredini, nepodesnoj za razvoj dječje inteligencije. „Obrazovni modeli koji proizilaze iz Pijaževog razvojno-interakcionističkog koncepta naglašavaju intelektualne operacije karakteristične za pojedine faze odrastanja” (Novović i Mićanović, 2019: 26)

Djetinjstvo je kritičan period za pripremu djece za njihove buduće uloge. Socijalne politike se često koriste za ispravljanje nejednakosti unutar društva ili za ispravljanje poremećaja tržišta. Nedavna istraživanja pokazuju da što je ranija politička intervencija, to će vjerovatno biti efikasnija (Heckman & Vak, 2004; Knudsen, Cameron, Heckman & Shonkoff, 2006). Rane godine dječjeg života mogu biti kritično vrijeme za ublažavanje nejednakosti među djecom jer su mnoge razlike manje podložne promjenama nakon što djeca uđu u školu, a razlike se vremenom povećavaju (Rouse, Brooks-Gunn & McLanahan, 2005). Kao što je Esping-Andersen (2004: 133) primijetio, „... trka je već na pola puta i prije nego što djeca krenu u školu”.

Tranzicija na tržišnu ekonomiju dovela je romsku djecu u nepovoljniji položaj zbog niskog kapaciteta za zaradu njihovih roditelja, nedostatka vlasništva nad imovinom i pristupa kreditima, rastuće diskriminacije i opšteg smanjenja javne podrške zbog fiskalnih ograničenja (Ringold, Ohrenstein & Vilkins, 2005).

Isključenje Roma iz opšteg društva ugrožava ekonomski i politički rast države, jer Romi čine udio stanovništva; a zbog veće stope fertiliteta među Romima, predviđa se da će romska populacija vremenom biti veći udio u populaciji (Ringold et al., 2005; Tomova, 2004).

Romi su najveća manjinska etnička grupa u Evropi, ali premalo Roma postiže nivo obrazovanja koji im omogućava da obezbijede zaposlenje ili pozitivane životne šanse. Počinju da se pojavljuju praznine u njihovom postignuću u poređenju sa drugim etničkim grupama u najranijim godinama, pri čemu Romi učestvuju u ranom obrazovanju upola manje od njihovih vršnjaka. Evropska komisija je utvrdila očekivanja da će se povećati stope učešća, ali promjena je bolno spora. Institucionalizovana diskriminacija i siromaštvo podupiru mnoge strukturne faktore, kao što je nedostatak predškolskih ustanova mjesta i nepristupačne naknade i troškovi za koje su dobrim delom odgovorni nisko učešće Roma u ranom obrazovanju. Ipak, višestruki izvještaji ističu

kulturne barijere kao dodatni značajan izazov za romske porodice, i preporučuju zapošljavanje Roma kao asistenata u nastavi radi premošćavanja kulturnih razlika (Afanasieva & Glebova, 2014).

II METODOLOŠKI OKVIR

1.1. Problem i predmet istraživanja

Romi su ugrožena grupa stanovništva do koje je teško doći (Hajioff & McKee, 2000). Posebno je teško doći do romske porodice, što je razlog za sprovođenje relativno malo istraživanja koja obuhvataju romsku populaciju. Porodično okruženje i uslovi romske djece su lošijeg kvaliteta od uslova ostale djece. Vaspitanje obavljaju veoma mlade majke koje su slabo obrazovane.

Neminovno je da porodica predstavlja prvo socijalno okruženje i da od njenog funkcionisanja zavisi razvoj djece u svim domenima. Djeca romske populacije, bez sumnje, pokazuju znatno lošije rezultate u vaspitno-obrazovnom procesu u odnosu na njihove vršnjake iz redovne populacije (Scullion & Brovn, 2013).

U radu ćemo se baviti porodičnim vezama u romskoj zajednici i oblicima braka kao činiocima razvoja djece predškolskog uzrasta. Nastojaćemo da dođemo do saznanja kakve su porodične veze i oblici braka u romskoj zajednici i kakav je njihov uticaj na razvoj djece predškolskog uzrasta.

Problem istraživanja predstavlja analiza porodičnih veza u romskoj zajednici i oblici braka kao činioci razvoja djece predškolskog uzrasta.

Predmet istraživanja predstavljaju porodične veze u romskoj zajednici i oblici braka kao činioci razvoja djece predškolskog uzrasta.

1.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj ovog istraživanja glasi: Utvrditi koje porodične veze i oblici braka dominiraju u romskoj zajednici i kakav je njihov uticaj na razvoj djece predškolskog uzrasta.

Istraživački zadaci su:

- Utvrditi specifičnosti porodičnih veza kod romske populacije.
- Utvrditi na koji način se specifičnosti porodičnih veza kod romske populacije odražavaju na razvoj djece predškolskog uzrasta.
- Utvrditi koji oblik braka je dominantan u romskoj zajednici.

- Utvrditi odnos prema djeci u romskoj porodici iz rodne perspektive.

1.3. Istraživačke hipoteze

Na osnovu cilja istraživanja, možemo definisati glavnu hipotezu:

Pretpostavlja se da kod Roma dominiraju neformalizovane porodice veze i vanbračne zajednice koje na dječji razvoj utiču kroz tradicionalno naslijeđene i stečene obrasce djelovanja.

Proučavajući stručnu i naučnu literaturu, dolazimo do saznanja da Romi ređe žive u formalizovanim vezama. Zato je opravdano pretpostaviti da kod Roma dominiraju neformalizovane porodične veze. Prethodna istraživanja i naučna literatura pokazuju da su kod romske populacije u velikoj mjeri zastupljene vanbračne zajednice. Kod Roma je tradicionalno da djeca rano stupaju u brak i da se znatno mala pažnja poklanja razvoju i vaspitanju djece u odnosu na većinsku populaciju.

U skladu sa glavnom hipotezom, u istraživanju polazimo od sljedećih podhipoteza:

- Pretpostavlja se da romske porodične veze odlikuje kohezivnost i da su odnosi koji vladaju u njima nezavisni od spoljašnjih faktora.
- Pretpostavlja se da se romske zajednice u razvoju djece pridržavaju tradicionalnih obrazaca djelovanja koji su nezavisni od spoljašnjih faktora.
- Pretpostavlja se da je u romskoj zajednici dominantna vanbračna zajednica.
- Pretpostavlja se da su kod Roma sačuvani običaji favorizovanja muških potomaka.

1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U istraživanju ćemo primijeniti metodu teorijske analize, i to u kontekstu formulisanja predmeta, ciljeva i istraživačkih hipoteza. Metodu deskripcije ćemo koristiti u cilju identifikovanja porodičnih veza u romskoj zajednici i oblika braka kao činioca razvoja djece predškolskog uzrasta. U istraživanju ćemo koristiti i induktivno-deduktivnu metodu kod donošenja određenih

konstatacija. U istraživanju je primijenjen anketni upitnik sa pitanjima zatvorenog, kombinovanog i otvorenog tipa.

1.5. Uzorak ispitanika

Istraživanje je realizovano na uzorku od 80 ispitanika, pripadnika romske zajednice različitog pola i uzrasta. Struktura uzorka je prikazana u tabeli 1.

Tabela 1. Uzorak ispitanika

Opština	Broj ispitanika
Podgorica	46
Tivat	23
Nikšić	11

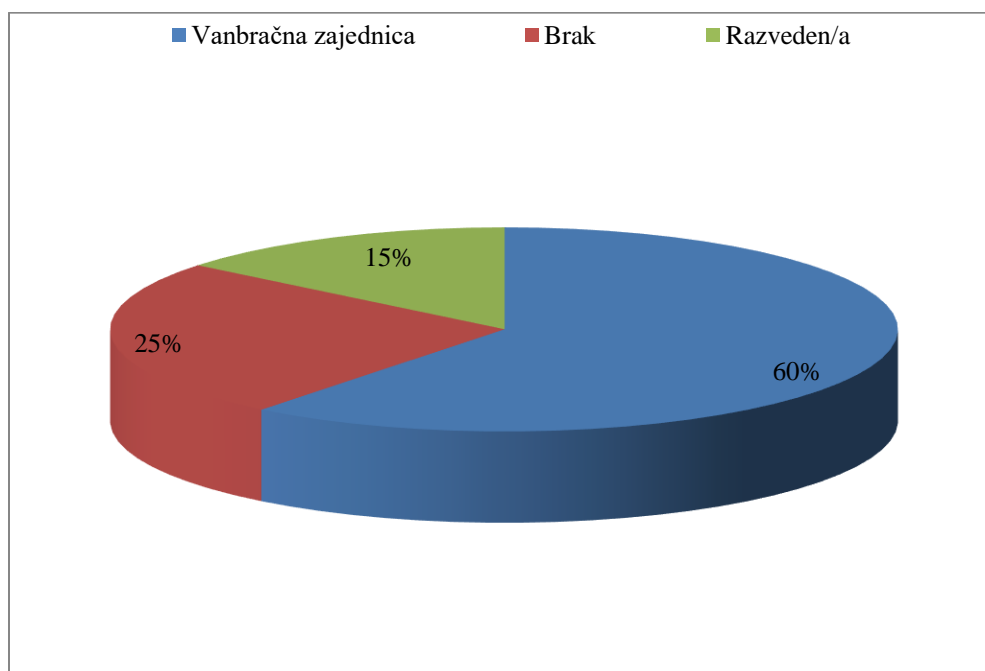
2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

- Bračna struktura Roma

Tabela 2

Odgovori	Broj ispitanika	%
Vanbračna zajednica	48	60%
Brak	20	25%
Razveden/a	12	15%

Grafikon 1

Dobijeni rezultati pokazuju da 60% ispitanika uključenih u naše istraživanje živi u vanbračnim zajednicama. Ukupno 25% ispitanika je u braku, dok je 15% ispitanika razvedeno.

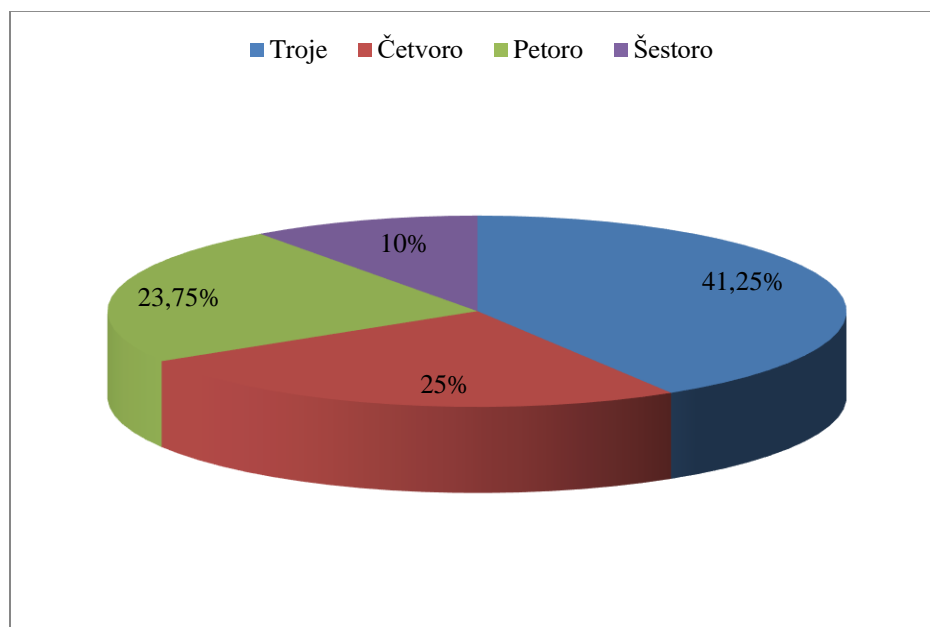
Sumirajući dobijene rezultate, dolazimo do konstatacije da najveći broj Roma živi u vanbračnim zajednicama, što smo i očekivali.

- Broj djece u porodici

Tabela 3

Odgovori	Broj ispitanika	%
Troje	33	41,25%
Četvoro	20	25%
Petoro	19	23,75%
Šestoro	8	10%

Grafikon 2

U tabeli 3 i grafikonu 2 je prikazano da 41,25% ispitanika ima troje djece, 25% četvoro djece, 23,75% petoro djece, a 10% šestoro djece.

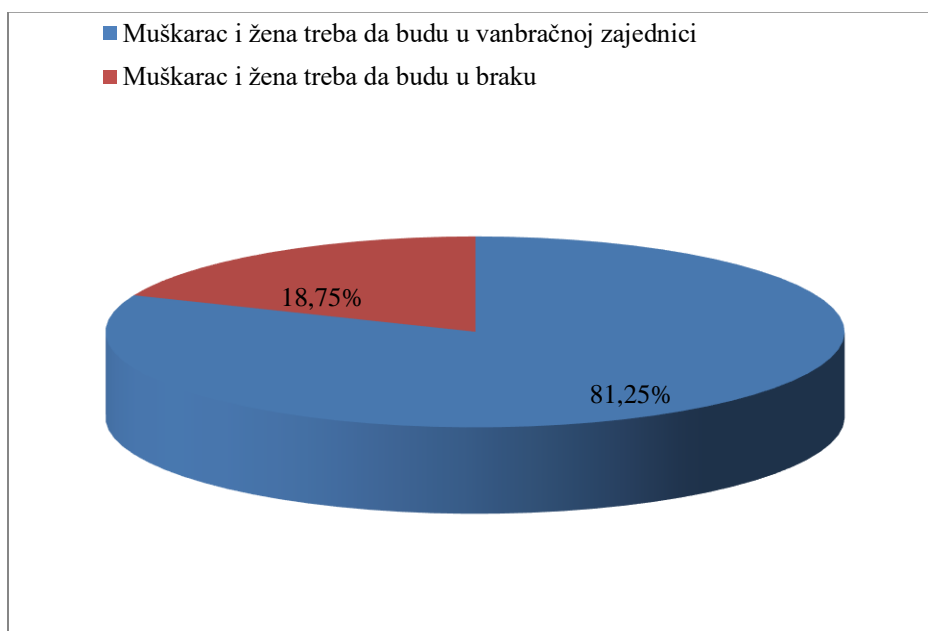
Kao što vidimo, u porodicama je zastupljen veliki broj djece, što svakako iziskuje dodatne finansijske troškove, veću posvećenost djeci.

- Stavovi prema braku

Tabela 4

Odgovori	Broj ispitanika	%
Muškarac i žena treba da budu u vanbračnoj zajednici	65	81,25
Muškarac i žena treba da budu u braku	15	18,75%

Grafikon 3

Dobijeni rezultati pokazuju da najveći broj ispitanika uključenih u ovo istraživanje (81,25%) smatra da muškarac i žena treba da žive u vanbračnoj zajednici. Ukupno 18,75% ispitanika smatra da muž i žena treba da budu u braku.

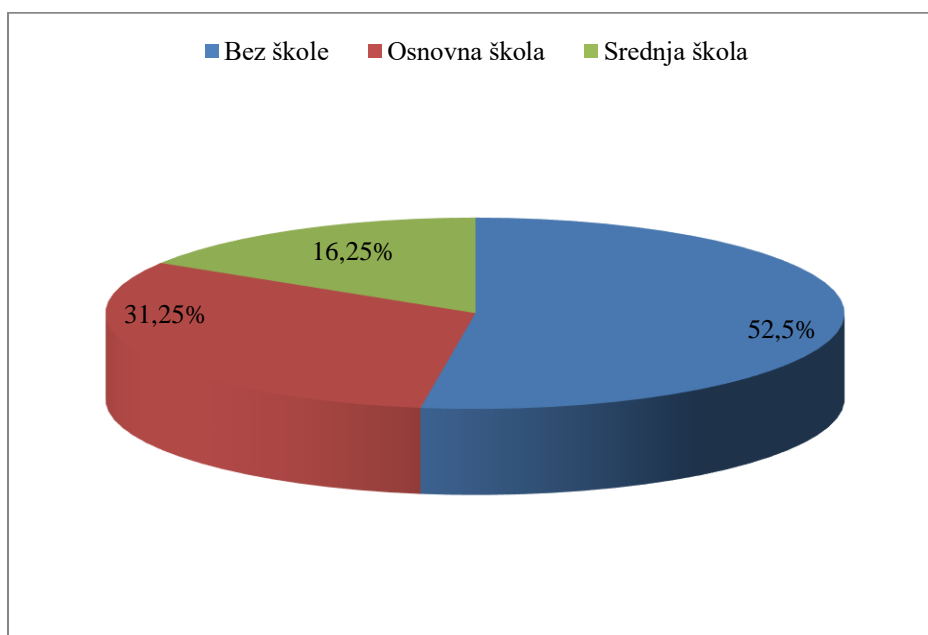
Ispitanici romske populacije imaju značajno pozitivnije stavove prema vanbračnim zajednicama, što je u skladu sa njihovom kulturom i običajima.

- Stepen obrazovanja

Tabela 5

Odgovori	Broj ispitanika	%
Bez škole	42	52,5%
Osnovna škola	25	31,25%
Srednja škola	13	16,25%

Grafikon 4

Dobijeni rezultati pokazuju da je čak 52,5% ispitanika bez škole, 31,25% ima osnovnu školu. Ukupno 16,25% ispitanika ima završenu srednju školu.

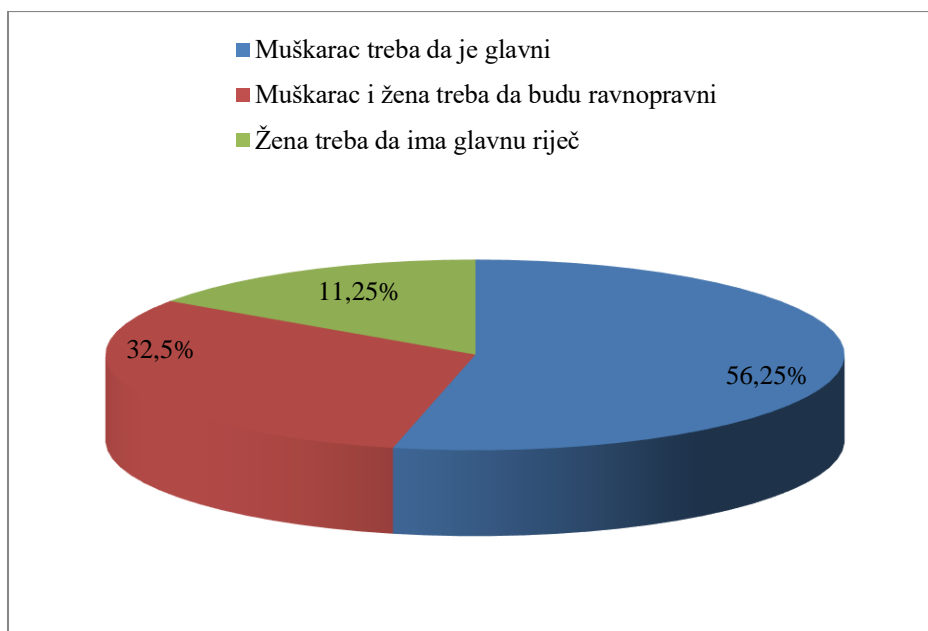
Na osnovu dobijenih rezultata, može se tvrditi da Romi imaju nizak obrazovni status, koji je jedna od odlika njihovog kulturnog nasleđa. Njihovi negativni stavovi prema obrazovanju su povezani sa predrasudama i stereotipima društvene sredine koja ih okružuje. Mi kao sistem, moramo pronaći određene strategije koje će motivisati Rome da se obrazuju.

- Stavovi ispitanika o odnosu moći u porodičnom kontekstu

Tabela 6

Odgovori	Broj ispitanika	%
Muškarac treba da je glavni	45	56,25%
Muškarac i žena treba da budu ravnopravni	26	32,5%
Žena treba da ima glavnu riječ	9	11,25%

Grafikon 5

Dobijeni rezultati pokazuju da 56,25% ispitanika smatra da muškarac treba da bude glavni i da donosi sve važne odluke vezane za porodicu. Ukupno 32,5% ispitanika smatra da muškarac i žena treba da budu ravnopravni. Svega 11,25% ispitanika navodi da žena treba da ima glavnu riječ.

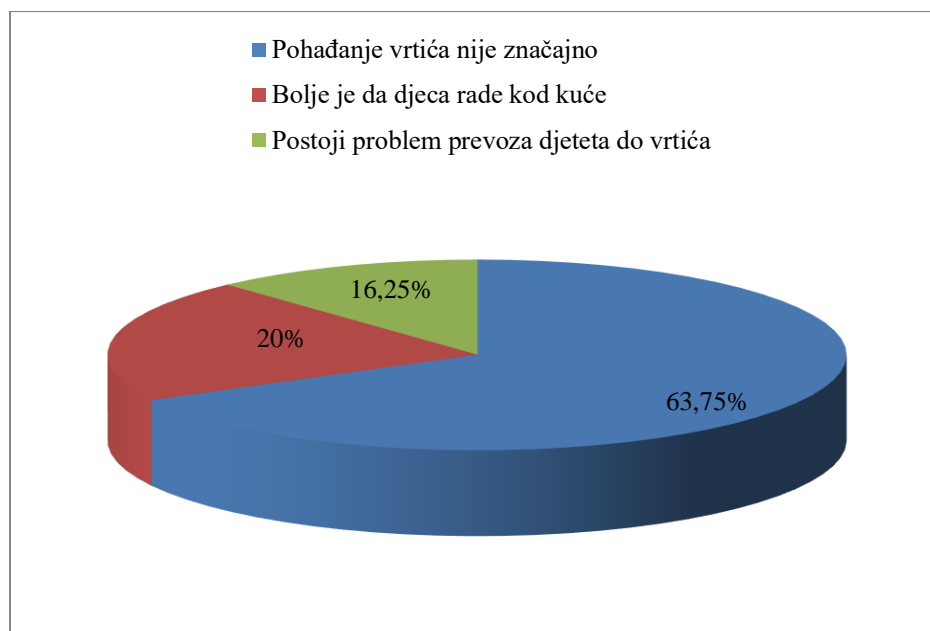
Sumirajući dobijene rezultate, dolazimo do konstatacije da kod Roma prevladava tradicionalna porodica, u kojoj muškarac donosi odluke u najvećoj mjeri.

- Stavovi ispitanika prema obrazovanju djece

Tabela 7

Odgovori	Broj ispitanika	%
Pohađanje vrtića nije značajno	51	63,75%
Bolje je da djeca rade kod kuće	16	20%
Postoji problem prevoza djeteta do vrtića	13	16,25%

Grafikon 6

Dobijeni rezultati pokazuju da najveći broj ispitanika smatra da pohađanje vrtića nije značajno za djecu. Ukupno 20% ispitanika smatra da je bolje da djeca rade kod kuće, odnosno još od najranijeg uzrasta pomažu u obavljanju kućnih poslova. Jedan broj ispitanika navodi da postoji problem prevoza djeteta do vrtića.

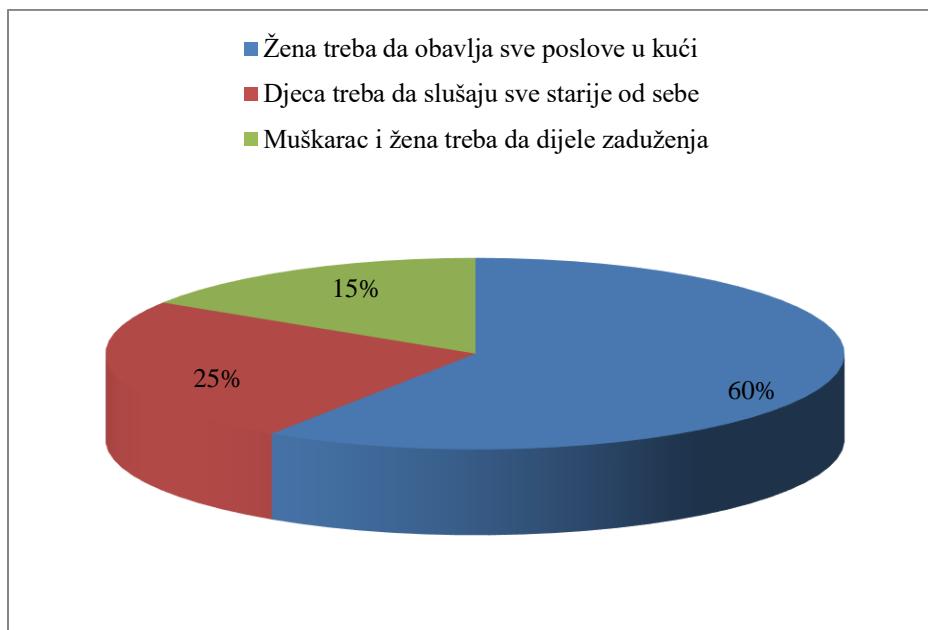
Ukoliko sumiramo rezultate, dolazimo do konstatacije da Romi imaju negativne stavove prema obrazovanju djece u vrtiću, što je u skladu sa njihovom tradicijom. Romska djeca još od ranog uzrasta pomažu u obavljanju kućnih poslova, neredovno pohađaju vrtić, te samim tim nemaju mogućnost socijalne interakcije sa vršnjacima većinske populacije.

- Podjela zaduženja između supružnika

Tabela 8

Odgovori	Broj ispitanika	%
Žena treba da obavlja sve poslove u kući	48	60%
Djeca treba da slušaju sve starije od sebe	20	25%
Muškarac i žena treba da dijele zaduženja	12	15%

Grafikon 7

Dobijeni rezultati pokazuju da 60% ispitanika smatra da žena treba da obavlja sve poslove u kući. Ukupno 25% ispitanika ističe da djeca treba da slušaju sve starije od sebe. Svega 15% ispitanika smatra da muškarac i žena treba da dijele zaduženja.

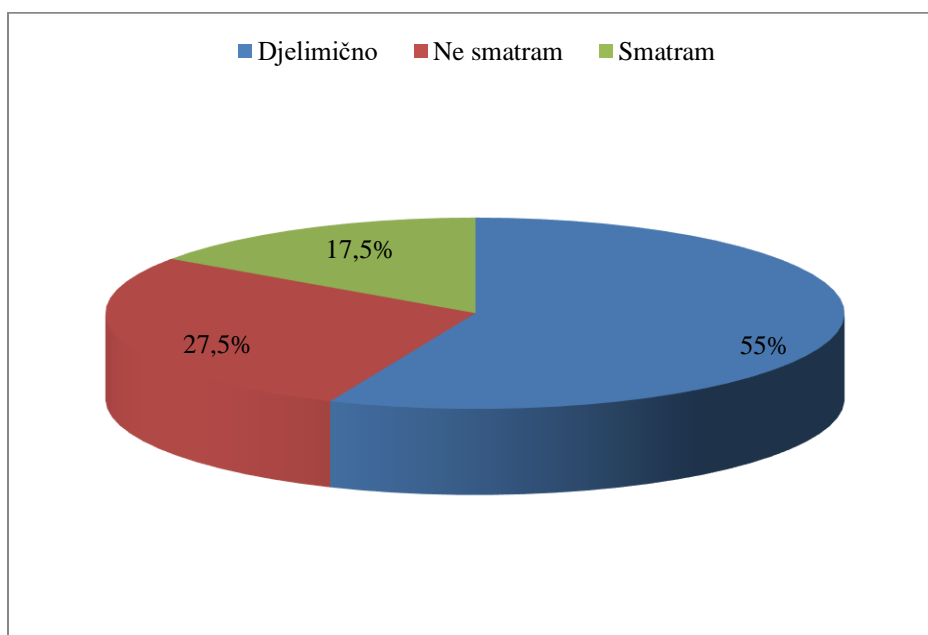
Uvidom u dobijene rezultate, konstatujemo da je kod Roma zastupljena tradicionalna porodica, te da djeca mogu da razviju osjećaj безусловne poslušnosti, bez prava iskaza svoga mišljenja i stava. Dijete predškolskog uzrasta u određenoj mjeri treba da razvije osjećaj poslušnosti, ali i odgovornosti i samopouzdanja.

- Da li smatrate da je važno da dijete pohađa vrtić?

Tabela 9

Odgovori	Broj ispitanika	%
Djelimično	44	55%
Ne smatram	22	27,5%
Smatram	14	17,5%

Grafikon 8

Dobijeni rezultati pokazuju da 55% ispitanika djelimično smatra da je značajno da dijete pohađa vrtić. Navedeno ne smatra 27,5% ispitanika. Ukupno 17,5% ispitanika smatra da je značajno da dijete pohađa vrtić.

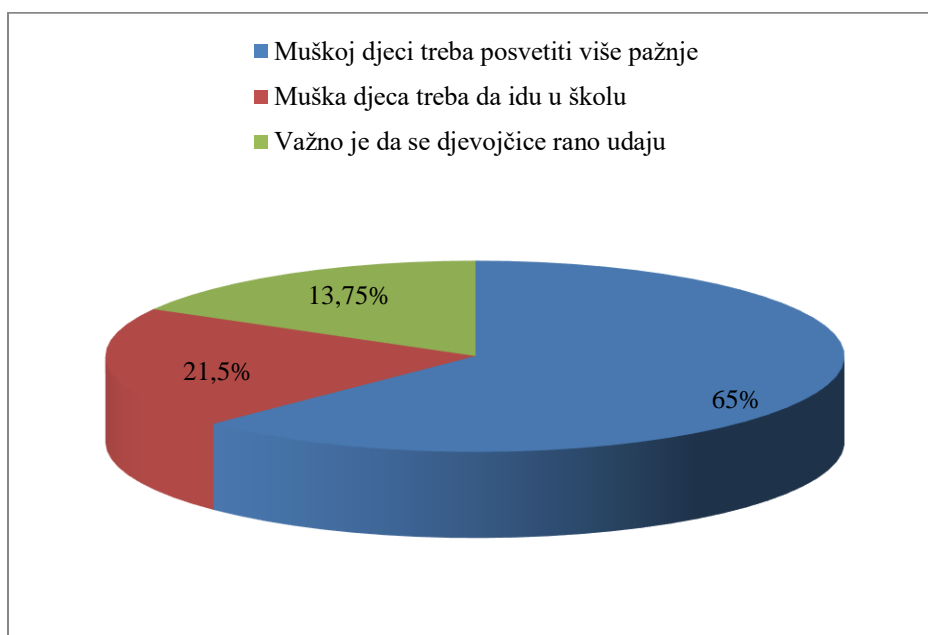
Na osnovu dobijenih rezultata, može se tvrditi da ispitanici nemaju pozitivne stavove kada je u pitanju pohađanje vrtića. Samim tim, djeci romske populacije uskraćuje se kvalitetno predškolsko vaspitanje i obrazovanje.

- Stavovi ispitanika prema polu djeteta

Tabela 10

Odgovori	Broj ispitanika	%
Muškoj djeci treba posvetiti više pažnje	52	65%
Muška djeca treba da idu u školu	17	21,5%
Važno je da se djevojčice rano udaju	11	13,75%

Grafikon 9

Dobijeni rezultati pokazuju da ispitanici smatraju da veću pažnju treba posvetiti muškoj djeci u odnosu na žensku. Ukupno 21,5% ispitanika smatra da muška djeca treba da se obrazuju. Jedan broj ispitanika ističe da je važno da se djevojčice rano udaju.

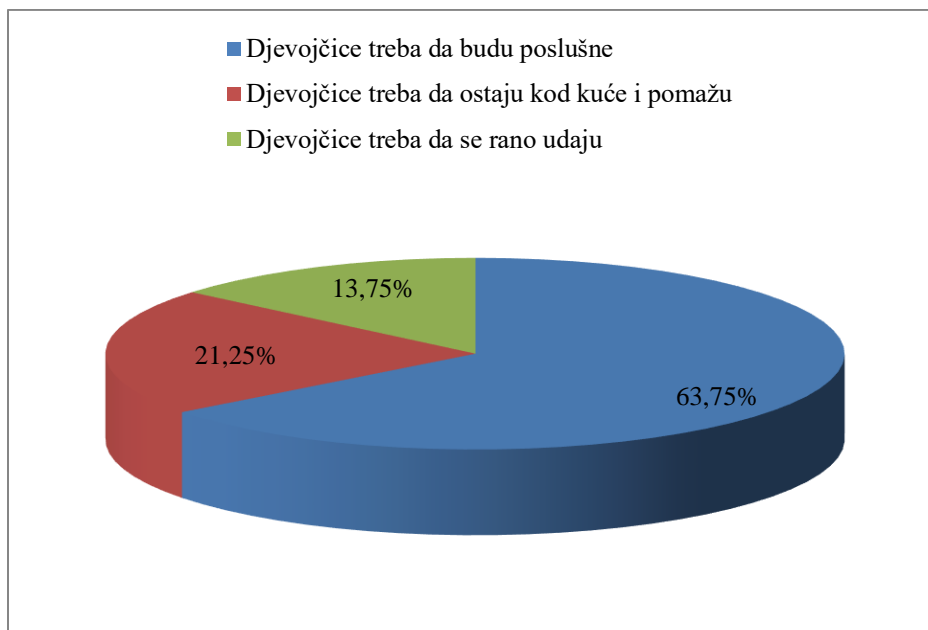
Na bazi uvida u dobijene rezultate, može se istaći da ispitanici veću pažnju posvećuju vaspitanju i obrazovanju dječaka u odnosu na djevojčice.

- Stavovi ispitanika prema vaspitanju djevojčica

Tabela 11

Odgovori	Broj ispitanika	%
Djevojčice treba da budu poslušne	51	63,75%
Djevojčice treba da ostaju kod kuće i pomažu	17	21,25%
Djevojčice treba rano da se udaju	11	13,75%

Grafikon 10

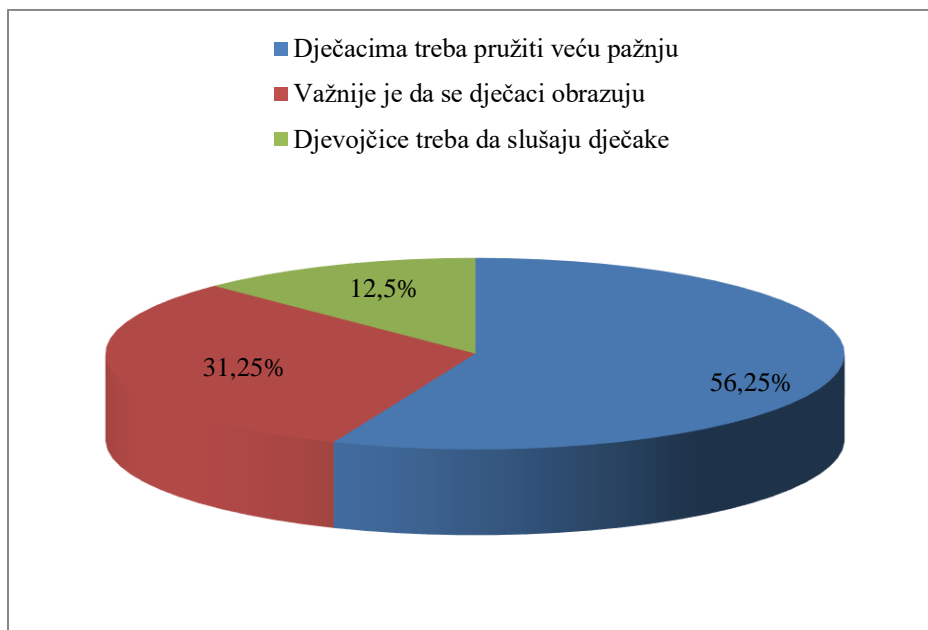
Dobijeni rezultati pokazuju da 63,75% ispitanika smatra sa djevojčice treba da budu poslušne. Ukupno 21,25% ispitanika smatra da djevojčice treba da ostaju kod kuće i pomažu. Jedan broj ispitanika smatra da djevojčice treba da se udaju rano.

- Stavovi ispitanika prema vaspitanju dječaka

Tabela 12

Odgovori	Broj ispitanika	%
Dječacima treba pružiti veću pažnju	45	56,25%
Važnije je da se dječaci obrazuju	25	31,25%
Djevojčice treba da slušaju dječake	10	12,5%

Grafikon 11

U tabeli 12 i grafikonu 11 je prikazano da 56,25% ispitanika smatra da dječacima treba pružiti veću pažnju. Ukupno 31,25% ispitanika ističe da je važnije da se dječaci obrazuju. Deset ispitanika, odnosno 12,5% smatra da djevojčice treba da slušaju dječake.

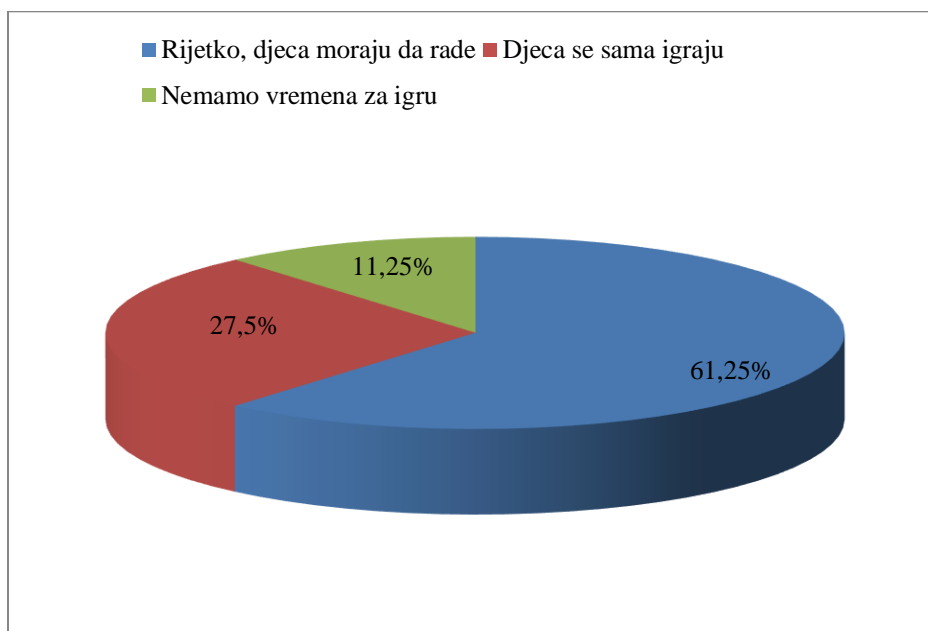
Na osnovu rezultata, može se istaći da ispitanici imaju afirmativnije stavove prema vaspitanju dječaka u odnosu na vaspitanje djevojčica.

- Upražnjavanje igara i aktivnosti sa djecom

Tabela 13

Odgovori	Broj ispitanika	%
Rijetko, djeca moraju da rade	49	61,25%
Djeca se sama igraju	22	27,5%
Nemamo vremena za igru	9	11,25%

Grafikon 12

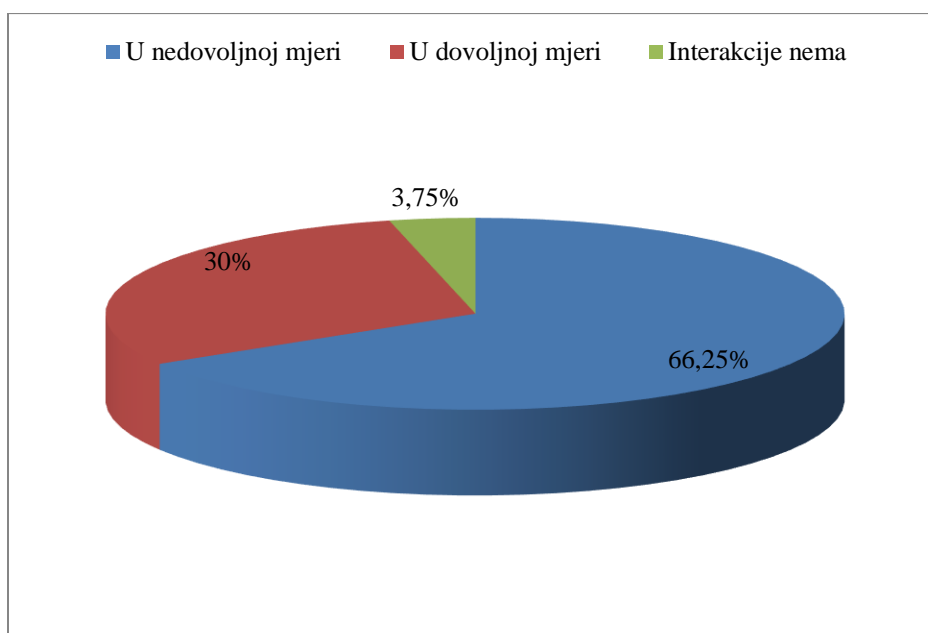
Na osnovu dobijenih rezultata, može se reći da ispitanici smatraju da je važnije da djeca pomažu u obavljanju kućnih poslova nego da se igraju. Ispitanici navode da djeca nemaju vremena za igru, čime se dolazi do saznanja da roditelji ne posvećuju dovoljno pažnje igri kao metodi rada, koja je prilagođena djeci predškolskog uzrasta

- Socijalna interakcija romske djece sa vršnjacima iz većinske populacije

Tabela 14

Odgovori	Broj ispitanika	%
U nedovoljnoj mjeri	53	66,25%
U dovoljnoj mjeri	24	30%
Interakcije nema	3	3,75%

Grafikon 13

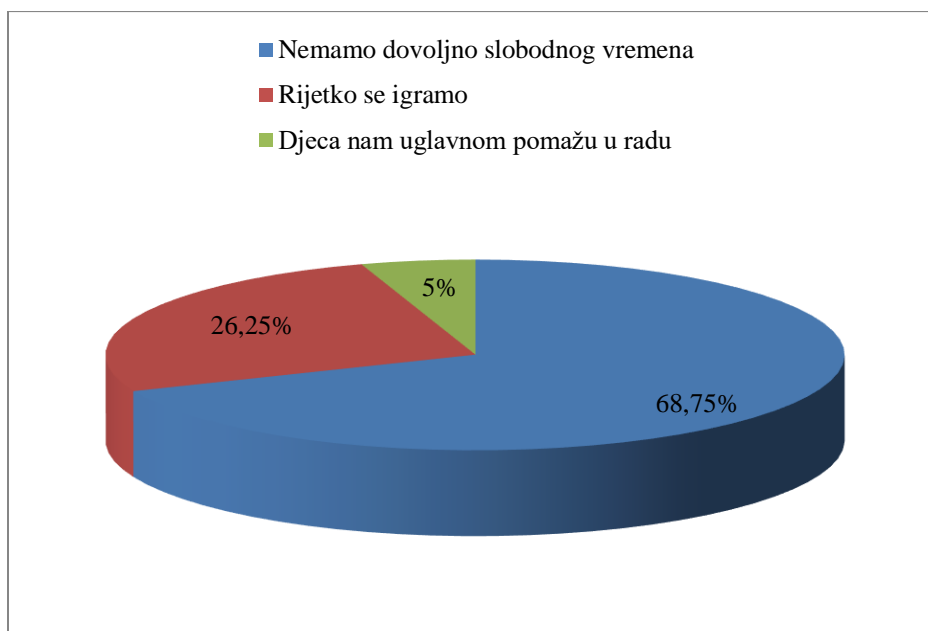
Dobijeni rezultati pokazuju da 66,25% ispitanika smatra da njihova djeca u nedovoljnoj mjeri stupaju u socijalnu interakciju sa vršnjacima. Ukupno 30% ispitanika ističe da je saradnja sa vršnjacima iz većinske populacije zastupljena u dovoljnoj mjeri. Nekoliko ispitanika (3,75%) ističe da interakcije nema.

- Način provođenja slobodnog vremena sa djecom

Tabela 15

Odgovori	Broj ispitanika	%
Nemamo dovoljno slobodnog vremena	55	68,75%
Rijetko se igramo	21	26,25%
Djeca nam uglavnom pomažu u radu	4	5%

Grafikon 14

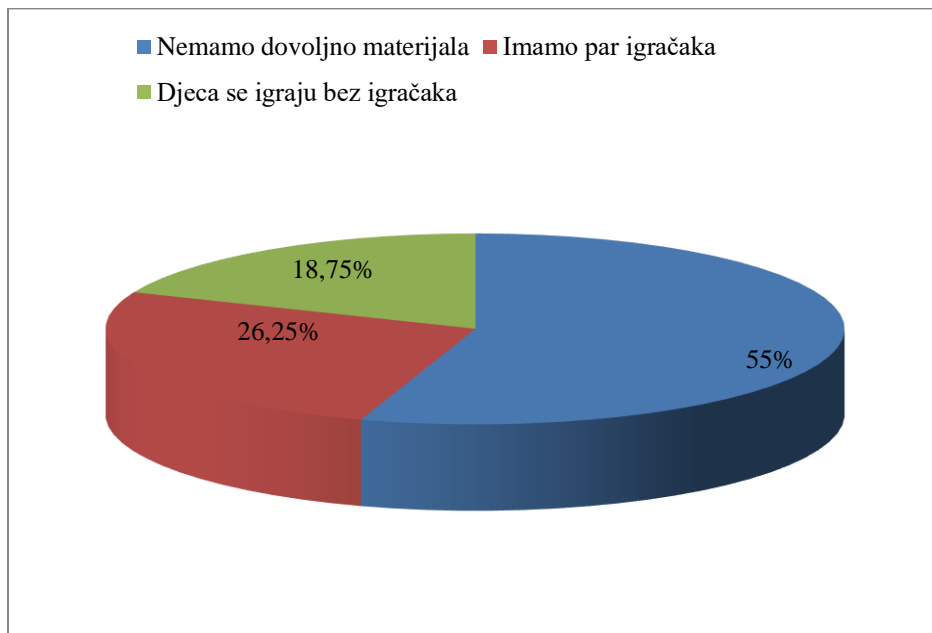
Rezultati u tabeli 15 i grafikonu 14 pokazuju da 68,75% ispitanika navodi da nemamo dovoljno slobodnog vremena koje bi proveli sa djecom. Ukupno 26,25% ispitanika se rijetko igra sa svojom djecom. Nekoliko ispitanika navodi da djeca uglavnom pomažu u radu

- Raspolaganje materijala i igraćaka za rad sa djecom

Tabela 16

Odgovori	Broj ispitanika	%
Nemamo dovoljno materijala	44	55%
Imamo par igračkaka	21	26,25%
Djeca se igraju bez igračkaka	15	18,75%

Grafikon 15

Dobijeni rezultati pokazuju da 55% ispitanika navodi da djeca nemaju dovoljno igračkaka za igru. Ukupno 26,25% ispitanika navodi da djeca imaju samo par igračkaka. Jedan broj ispitanika ističe da se djeca igraju bez igračkaka.

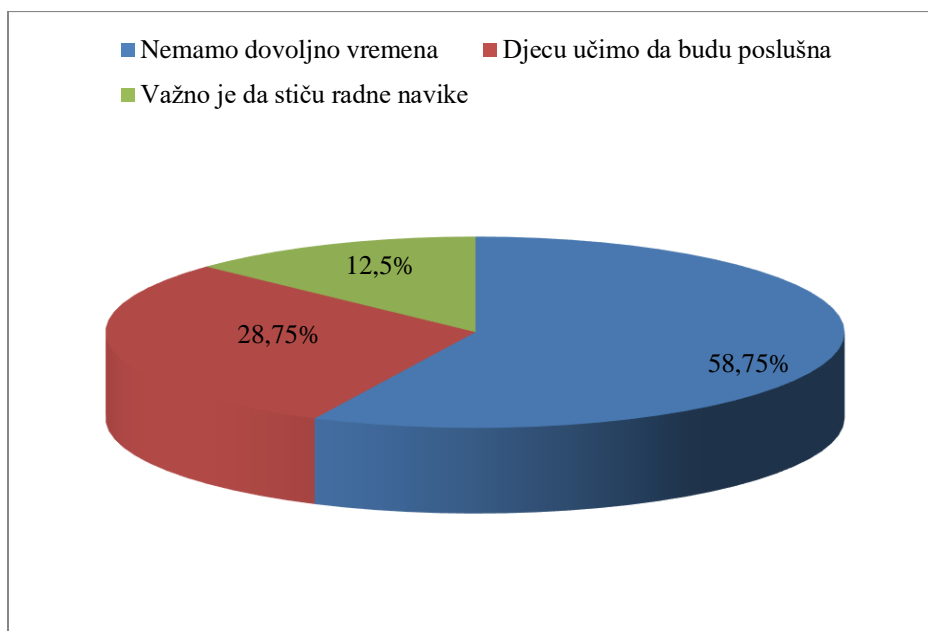
Dakle, djeca romske populacije nemaju dovoljno materijala i sredstava za igru i odrastaju u prilično nepodsticajnoj sredini.

- Posvećenost vaspitanju i obrazovanju djeteta

Tabela 17

Odgovori	Broj ispitanika	%
Nemamo dovoljno vremena	47	58,75%
Djecu učimo da budu poslušna	23	28,75%
Važno je da stiču radne navike	10	12,5%

Grafikon 16

Dobijeni rezultati pokazuju da 58,75% ispitanika nema dovoljno vremena da se posveti vaspitanju i obrazovanju djece. Ukupno 28,75% ispitanika uči djecu poslušnosti, dok 12,5% ispitanika smatra da je kod djece važno razvijati radne navike.

ZAKLJUČAK

Postojeća politika i akademska debata o socijalnoj mobilnosti Roma su skoro u potpunosti fokusirane na ulazne barijere, dok su izlazne barijere (cijena izlaska iz tradicionalnog romskog načina života) priznate i proučavane, u znatno manjoj mjeri. Važno je da se obje vrste prepreka socijalne mobilnosti rješavaju istovremeno, pošto su u interakciji i međusobno se pojačavaju. Rješavanje barijera socijalne mobilnosti Roma zahtijeva promjenu i formalnih i neformalnih institucija. Stoga se mjere politike moraju sprovesti i održavati tokom dužeg vremenskog perioda kako bi imale održiv uticaj na socijalnu i ekonomsku integraciju Roma.

Svaka evropska nacija je ratifikovala Konvenciju UN o pravima djeteta i stoga ima obavezu da štiti i promoviše, uz pravičnost i bez diskriminacije, prava sve djece. Ipak, širom Evrope, većina siromašne romske djece suočava se sa izazovnom sadašnjošću i teškom budućnošću. Njihove mogućnosti da uspiju u životu ozbiljno su ograničene preovlađujućim negativnim stavovima prema njihovim porodicama i zajednicama. Od samog početka života, romska djeca imaju smanjene mogućnosti da se razviju do svog punog potencijala (John, 2012).

Očekujemo da će rezultati istraživanja pokazati da kod Roma dominiraju neformalizovane porodične veze i vanbračne zajednice koje na dječji razvoj utiču kroz tradicionalno naslijeđene i stečene obrasce djelovanja. Takođe, očekujemo da romske porodične veze odlikuje kohezivnost i da su odnosi koji vladaju u njima nezavisni od spoljašnjih faktora, te da se romske zajednice u razvoju djece pridržavaju tradicionalnih obrazaca djelovanja koji su nezavisni od spoljašnjih faktora. Na osnovu uvida u stručnu literaturu, smatramo da će rezultati istraživanja pokazati da su kod Roma sačuvani običaji favorizovanja muških potomaka.

Rezultati istraživanja su pokazali sljedeće:

- Romske porodične veze odlikuje kohezivnost i da su odnosi koji vladaju u njima nezavisni od spoljašnjih faktora.
- Romske zajednice u razvoju djece pridržavaju tradicionalnih obrazaca djelovanja koji su nezavisni od spoljašnjih faktora.
- U romskoj zajednici dominantna vanbračna zajednica.
- Kod Roma su sačuvani običaji favorizovanja muških potomaka.

Shodno navedenom, možemo potvrditi podhipoteze, a time i glavnu hipotezu, kojom se pretpostavili kod Roma dominiraju neformalizovane porodične veze i vanbračne zajednice koje na dječji razvoj utiču kroz tradicionalno naslijeđene i stečene obrasce djelovanja.

Ovim istraživanjem želimo da trasiramo put budućim autorima da se opredijele za istraživački pristup u ovoj oblasti. Želimo da ukažemo na značaj izučavanja porodičnih veza romskih zajednica i oblika braka kao činioca razvoja djece predškolskog uzrasta. Samo ukoliko u dovoljnoj mjeri poznajemo porodični kontekst romske zajednice, moći ćemo bolje da razumijemo specifičnosti razvoja djece romske djece predškolskog uzrasta. Mišljenja smo da se rezultati dobijeni ovim istraživanjem mogu koristiti na različitim seminarima, ali i drugim oblicima eksternog stručnog usavršavanja. U naučnom pogledu, naše istraživanje može predstavljati orijentir za realizaciju većeg broja istraživanja koja bi se bavila proučavanjem romske populacije.

LITERATURA

- Aguiar, C. et.al. (2020) Early interventions tackling inequalities experienced by immigrant, low-income, and Roma children in 8 European countries: a critical overview. *European Early Childhood Education Research Journal*.
- Afanasieva, L., & Glebova, N. (2014). Gender stereotypes as a factor of ethno-cultural adaptation of migrant minorities in Ukrainian society. *Bulletin of Lviv University (Visnyk of Lviv University)*. Sociological series, 8, 82-89.
- Bartlett, W., Benini, R., Gordon, C. (2011) *Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union. Report for the European Parliament*, Brussels: Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
- Biro, M. Smederevac, S. i Tovilović, S. (2016). Socioeconomic and cultural factors of low scholastic achievement of Roma children. *Central and Eastern European Online Library*.
- Bourdieu P (2001). *Masculine Domination*. Stanford: Stanford University Press.
- Brajša, P. (1995). *Očevi gdje ste?* Zagreb: Školske novine.
- Clark, J (2009). *On the road to change: dealing with domestic violence in Gypsy and Traveller Groups*. The Guar.
- Callan H, Street B, Underdown S (2013). *Introductory readings in anthropology*. New York: Berghahn Books in association with the Royal Anthropological Institute.
- Dykstra P. Diversitet in gezinsvormen en levenskansen van kin-deren op langere termijn. *Bevolking en Gezien*. 2000;29:101–132.
- Grandić, R. (2004). *Prilozi porodičnoj pedagogiji*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.

- Felfe, C & Huder, M. (2016). Does preschool boost the development of minority children?: the case of Roma children. *Statistical Society. Series A. Volume 180, Issue 2.*
- Flescha, R. & Soler, M. (2013). Turning difficulties into possibilities: engaging Roma families and students in school through dialogic learning. *Cambridge Journal of Education. Volume 43, 2013.*
- Hajioff S, McKee M. The health of the Roma people: a review of the published literature. *J. Epidemiol. Community Health. 2000;54:864–869.*
- Ilić, M. (2010). *Porodična pedagogija*. Banja Luka: Prvo izdanje.
- John, B. (2012). Roma Early Childhood Inclusion: Overview Report. *Early Childhood Education; Elementary Education; Kindergarten; Primary Education.*
- Khalfaoui, A. Garcia-Carrion, R. & Villardon-Gallego, L. (2020). Bridging the gap: engaging Roma and migrant families in early childhood education through trust-based relationships. *European Early Childhood Education Research Journal.*
- Klaus, S. (2014) ‘Stragglings Behind: Participation of Roma children and employment of Roma staff in early childhood education in Europe’. EdD thesis, UCL Institute of Education.
- Klaus, S. (2019) ‘Using Cultural Brokering Strategies to Improve the Early Childhood Education of Roma, Gypsy and Traveller Children: Case studies from the UK and Serbia’. Unpublished EdD thesis, University College London.
- La Paro, K.M. and Pianta, R.C. (2000) ‘Predicting children’s competence in the early school years: A meta-analytic review’. *Review of Educational Research, 70 (4), 443–84.*
- Kutnjak-Vrtaric, M. (2021). Djecji brakovi u romskoj zajednici u Republici Hrvatskoj. *Child marriages in the Roma community in Croatia. Vol. 28, no. 1, Jan. 2021, pp. 71+. Gale Academic.*
- Lee, K.W. & Warren, W.G. (1991). Alternative education lessons from Gypsy thought and practice. *British Journal of Education Studies, 9(1), 311-324.*
- Lendiel, M. (2013). Problems of Roma integration in Central Europe: modern forms, potential and challenges for international cooperation, *Romologia: history and modernity. Materials of International Scientific Readings. Ukraine, 5-9.*
- Martseniuk, T. (2004). Gender socialization as a process of formation of masculine and feminine features of gender identity, *Scientific Notes of Kyiv-Mohyla Academy Library: Sociological Sciences (Naukovi zapysky NaUKMA), 32, 33-42.*

- Kyuchukov, H. (2021). Literacy Development of Roma Children in L2: A Comparative Psycholinguistic Study. *East European Journal of Psycholinguistics*. Volume 8, Number 2, 2021.
- Nikšić, D. & Kurspahić-Mujčić, A. (2007). The presence of health-risk behaviour in Roma family. *Institute of Social Medicine, Faculty of Medicine, University of Sarajevo, Čekaluša Sarajevo, Bosnia and Herzegovina*.
- McKee M. The health of gypsies. *BMJ*. 1997;315:1172–1403. [[PMC free article](#)] [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]
- Molnar, L. (2021). The Imperative Need for Criminological Research on the European Roma: A Narrative Review. *Review Manuscripts. Trauma, Violence & Abuse* 2021, Vol 0 (0) 1-16.
- Pašalić-Kreso, A. (2011). *Nauka za predškolski odgoj, predškolski odgoj za nauku*. Sarajevo: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.
- Scullion, L., Brown, P. (2013) *'What's working?': Promoting the inclusion of Roma in and through education: Transnational policy review and research report* Salford University of Salford.
- Silverstein, Merrill & Bengtson, Vern. L. Intergenerational solidarity and the structure of adult child-parent relationships in American families. *American Journal of Sociology*, 1997, 103 (2), 429-460.
- Siraj, I. and Mayo, A. (2014) *Social Class and Educational Inequality: The impact of parents and schools*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stevens, K.B. and English, E. (2016) *Does Pre-K Work? The research on ten early childhood programs – and what it tells us*. Washington, DC: American Enterprise Institute.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I. and Taggart, B. (2008) *Effective Pre-school and Primary Education 3–11 Project (EPPE 3–11): Final report from the primary phase: Pre-school, school and family influences on children's development during Key Stage 2 (age 7–11) (Research Report DCSF-RR061)*. Nottingham: Department for Children, Schools and Families.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I. and Taggart, B. (2010) *Early Childhood Matters: Evidence from the Effective Pre-school and Primary Education project*. London: Routledge.

- Skopalová, J. Vzdělávání romských dětí, možnosti vyrovnání příležitostí ve vzdělávání. In Dopita, M., Stanek, A. (Eds.) RVP v praxi učitele výchovy k občanství – se zaměřením na potírání rasové a národnostní nesnášenlivosti. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005, s. 113–120.
- Vukoje, J. (2004). *Porodica i školsko postignuće učenika*. Banja Luka: Zavod distrofičara Banja Luka.
- Zabriskie, Ramon. B., & McCormick, Bryan. P. (2001). The Influences of Family Leisure Patterns on Perceptions of Family Functioning. *Family Relations*, 50(3), 281–289.

PRILOG

ANKETNI UPITNIK

Poštovani,

U toku je istraživanje na temu: „Porodične veze u romskoj zajednici i oblici braka kao činioci razvoja djece predškolskog uzrasta”. Molimo da iskrenim odgovorima date doprinos ovom istraživanju. Dobijeni rezultati biće iskorišćeni za potrebu izrade master rada.

Unaprijed hvala!

1. Bračni status

- a) Vanbračna zajednica
- b) Brak
- c) Razveden/a

2. Broj djece u porodici:

3. Kakav je Vaš stav prema braku:

- a) Muškarac i žena treba da budu u vanbračnoj zajednici
- b) Muškarac i žena treba da budu u braku

4. Stepen obrazovanja:

5. Ko treba da donosi važne odluke u porodici?

6. Kakav je Vaš stav prema obrazovanju djece?

7. Na koji način dijele zaduženja u porodici?

8. Da li smatrate da je važno da dijete pohađa vrtić?

- a) Smatram
- b) Djelimično
- c) Ne smatram

9. Kakvi su Vaši stavovi prema polu djeteta?

10. Na koji način vaspitavate djevojčice?

11. Na koji način vaspitavate dječake?

12. Koliko često upražnjavate igre i aktivnosti sa djecom?

13. Da li Vaše dijete stupa u socijalnu interakciju sa vršnjacima iz većinske populacije?

- a) U dovoljnoj mjeri
- b) Djelimično
- c) U nedovoljnoj mjeri

d) Ne stupa u interakciju

14. Na koji način provodite slobodno vrijeme sa djecom?

15. Da li Vaša djeca imaju dovoljno igračkaka?

16. Koliko vremena posvećujete vaspitanju djeteta?

a) Dovoljno

b) Djelimično

c) Nedovoljno

d) Nešto drugo _____

Lektor: prof. Anđela Dedović (prof. crnogorskog jezika i južnoslovenske književnosti)

Potpis lektora: _____